

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023

LXV. ÉVFOLYAM

2.

SZÁM

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETTEL
KAPCSOLATBAN ÁLLÓ SZERZŐK ÍRÁSAI I.

Weisz Boglárka, Fodor Pál és Mércz András,
Szalai Ágnes, Czinege Szilvia, Ablonczy Balázs, Bódi Lóránt,
Zahorán Csaba és Molnár Antal értekezései

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

ISSN 0040-9634

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 2.
LXV. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos Információs Osztály
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 2. szám

Tringli István Hatvanöt éves a <i>Történelmi Szemle</i>	169
TANULMÁNYOK	
Weisz Boglárka Buda város Aranybullája és középkori kiváltságai	171
Fodor Pál – Mércz András: Mi is veszett Mohácsnál? Oszmán-török veszteséglista az 1526. évi hadjáratról	193
Szalai Ágnes Erdély és a váradi vilajet határkonfliktusa 1671-1672-ben	237
Czinege Szilvia Széchenyi első műveinek lenyomata levelezésében	257
Ablonczy Balázs „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében	275
Bódi Lóránt Rend a szavakban: az antiszemitizmus és a zsidó népiártás a lexikonok tükrében (1889–1948)	291
Zahorán Csaba Nemzeti és nemzetállami ünnepek, gesztusok és ellengesztusok. Az első világháború végének és a trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma a szlovák, román és magyar emlékezetpolitikában 2018–2020 között	317
MÉRLEG	
Molnár Antal A magyar görögkatolikus történet(írás) a kálvária-úttól a sikertörténetig. Egy kiállítási katalógus tanulságai	327

MI IS VESZETT MOHÁCSNÁL? Oszmán–török veszteséglista az 1526. évi hadjáratról

FODOR PÁL – MÉRCZ ANDRÁS

WHAT IS LOST AT MOHÁCS?

An Ottoman–Turkish Casualty List of the 1526 Campaign

A previously unknown source on the campaign and Battle of Mohács has been found in the codex M 17.3 of the Plantin–Moretus Museum in Antwerp. The volume is a thirteenth-century Latin Bible, which once enriched the collection of the Pauline monastery in Budaszentlőrinc near Buda, and fell into Ottoman–Turkish hands when the monastery was sacked in September 1526. On a blank page in the middle of the codex (fol. 247r), there is an Ottoman–Turkish entry which, according to its title, is a list of casualties of the 1526 campaign, or more precisely a copy of it. The 19 line-text gives an itemised list of the losses of the two belligerent parties, from the siege of Pétervárad [Petrovaradin] in July to the return of the Ottoman army in October, and completes our knowledge on the campaign at several points. Hungarian losses are exaggerated (in fact, 4.5–5% of the country's population was killed or taken prisoner), while Ottoman casualties are given realistically (at least 8.5–10% of their army was lost, but even a 15% loss cannot be ruled out). The list also gives authentic figures on the number of villages and towns devastated (2000 and 100 respectively) and the number of animals driven away (400 000 sheep and 50 000 cattle). The compiler of the list is unknown, but several circumstances suggest that it may have been the chief treasurer İskender Çelebi.

Keywords: campaign and battle of Mohács (1526), casualty list, İskender Çelebi, Latin Bible, Budaszentlőrinc, Pauline order

Fodor Pál, az MTA doktora, kutatóprofesszor, címzetes főigazgató, BTK TTI, Kora újkori osztály, Turkológiai kutatócsoport; Mércz András, kutató, Avicenna Közel–Kelet Kutatások Intézete. A szerzők köszönik Domokos György és Fóti Miklós szíves segítségét.

Shakespeare: *V. Henrik* (IV. felvonás. VIII. szín)¹

Ford. Lévy József

Angol hírnök jő.

Henrik király: No, hírnök, megszámlálvák a halottak?

Hírnök: Ím, itt a megölt francziák jegyzéke.
(*A jegyzéket átadja.*)

Henrik király: Miféle főbb foglyok vannak, rokon?

Exeter: Orleans Károly herceg, a király
Unokaöccse, Bourbon János, és
Bouçiqualt főúr, és más főurak,
Bárók, lovagok, vitézek, ezer
Ötszázan, a közemberen kívül.

Henrik király: E jegyzék tízezer frankról beszél,
Kik a csatán elestek; és ezek közt
Száz huszonhat herceg s zászlós nemes
Fekszik megölve; ezeken felül
Lovagok, apródok, vitéz urak
Nyolcz ezren és négy százan, kik között
Tegnap ütöttek ötszázat lovaggá:
Úgy, hogy az elhullt tízezer közül
Csupán ezer hatszázan zsoldosok;
A többi herceg, gróf, báró, lovag,
Apród, és rang meg vér szerint nemes.
[...]

Angol halottaink jegyzéke hol van?

(*A hírnök más jegyzéket nyújt át.*)

Edvárd, a yorki herceg, gróf Suffolk,
Sir Richard Ketly, Gam Dávid lovag;
Több senki más; a többiek közül is
Csupán huszonöt. Oh Isten, karod
Volt itt jelen, s nem is nekünk, hanem
Karodnak kell mindezt tulajdonítani...

I.

A 16. század elejére alaposan megváltozott a latin „Nyugat” számokhoz való viszonya.² Az állandó hadseregek csíráinak megjelenése, a hadseregek fenntartására szolgáló rendkívüli adók kivetése és behajtása, a zsoldosokkal kötött szerződések és a seregszámok a fiskalizmus erősítésére és egyre pontosabb kimutatások készítésére ösztönözték az államokat. A számérzék fejlődését segítette elő a „fekete halál” következményeivel való szembenézés is – elsőként Itáliában kezdtek halálzási listákat, majd halotti anyakönyvi kivonatokat készíteni a 14. században. A háborúskodással kapcsolatos számok közül az

1 <https://mek.oszk.hu/04600/04608/html/magyar.htm#d1e16319>. (Legutóbbi megtekintés: 2022. szeptember 10.)

2 A következőkhöz lásd John Gagné: Counting the Dead: Traditions of Enumeration and the Italian Wars. *Renaissance Quarterly* 67 (2014) 791–840.

érdeklődés hosszú időn át (a 14–15. században) elsősorban a felfogadott katonák létszámára irányult. A halottak és fogságba esettek közül inkább csak a nemeseket volt szokás számba venni, hogy a királyért magukat feláldozókról (vagy éppen a vitéz ellenfelekről) méltó módon emlékezhessenek meg rituálékkal és szobrok, emlékkápolnák, síremlékek stb. állításával. A Nyugat északi felében a halottszámlálás feladata eleinte a heraldokra hárult, ezért hosszú időn át ők lettek a nemesi emlékezetkultúra fő letéteményesei.

Az 1494-ben induló és bő fél évszázadig elhúzódó itáliai háborúk³ nemcsak a hadművészetben, hanem a mortalitás számszerűsítésében is újdonságokat hoztak. Először, mivel a zsoldoseregek növekvő hányadát tették ki a közrendű gyalogosok, lassanként a közülük kikerülő halottak és foglyok is felkerültek a veszteséglistákra. Másodsor, az újfajta kommunikációs eszközök (nyomatás, levelek, röplapok stb.) kialakulásával és fejlődésével tömegigény támadt a harctéri veszteségek megismerésére, amit a kiadók örömmel elégitettek ki, sőt maguk is növelték azt, hiszen rájöttek, hogy a számok ügyes használatával sokkal érzékletesebb beszámolókkal szolgálhatnak a háború borzalmairól. Harmadsor, a hadsereglétszámok és a harctéri veszteségek megadása vagy részletezése fontos kelléke lett a háborúról folyó politikai diskurzusnak: az itáliai szerzők egyre tudatosabban alkalmazták a „számretorikát” a háború és a francia brutalitás újszerűségének bemutatására. S végül, a veszteségek és a halottszámok az emlékezetkultusznak és az emlékezetpolitikai küzdelmeknek is újfajta nyersanyaggal szolgáltak. Az itáliai háborúk végére megszületik a „háborús emlékmű” (az obelisz), amelynek lényegi eleme az adott csatában elesett halottak számának feltüntetése és ezáltal a megörökített esemény jelentőségének kidomborítása.

Ezek a változások elvben nagy segítséget nyújthatnának azoknak a történészeknek és hadtörténészeknek, akik a korszak nagy csatáinak hadsereglétszámait és veszteségeit szeretnék meghatározni. Ám amikor a korabeli szereplők a halottszámokat kezdik retorikai vagy emlékezetpolitikai célokra (is) felhasználni, szinte azonnal meg is hamisítják azokat. Erre igen jó példa az, ami az agnadellói csata (1509) után történt. Egy helyszínen tartózkodó firenzei ágens megbízható informátorokra hivatkozva határozottan állította, hogy legfeljebb 3–4000-en estek el a csatában.⁴ Ám a francia király és a legátus mindenáron arról akarta meggyőzni, hogy a halottak száma 13–14 000 (mások 16 000-ról beszéltek, de a többség a 10 000-es szám mellett kardoskodott). A bölcs firenzei így vonta le a tanulságot: mindnyájan csalatkoznak, és sokan csak azért túlozzák el a számot, hogy a saját tetteiket magasztalják. A megfigyelés igazságát bizonyítja, hogy amikor utóbb XII. Lajos a győzelem emlékére a helyszínen templomot építtetett, az annak falán elhelyezett emléktáblára a 14 600-as számot vették.⁵

3 Michael Mallet – Christine Shaw: *The Italian Wars, 1494–1559: War, State and Society in Early Modern Europe*. London – New York, 2012. Vö. Frank Tallett: *War and Society in Early Modern Europe, 1495–1715*. London – New York, 1992. (War in Context); David Potter: *Renaissance France at War: Armies, Culture and Society, c. 1480–1560*. Woodbridge, 2008. (Warfare in History.) Lásd továbbá a témával foglalkozó tanulmányokat a következő kötetben: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. B. Szabó János – Fodor Pál. Bp., 2022. [2. bőv. kiad.] (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és Emlékezet.)

4 Mindezt és a következőket lásd Gagné: Counting the Dead, 821–822.

5 Károly bourboni herceg lovas portréjának felirata azt állítja, hogy még ennél is több, 15 000–16 000 harcos esett el. Uo. 824., 831.

II.

Az Oszmán Birodalom, amely éppen ebben a korszakban lett az európai hatalmi rendszer része, a számok és a számolás terén messze a Nyugat előtt járt. A mindenható dinasztia a 15. század második felétől a központosított intézményrendszernek köszönhetően páratlanul pontos ismeretekkel rendelkezett az állam működtetéséhez és a háborúk megvívásához rendelkezésére álló anyagi és emberi erőforrásokról. Részletes és összefoglaló kimutatásokból tájékozódhatott a központi és tartományi bevételekről és kiadásokról (pénztári naplók, költségvetési beszámolók: *ruznamçe* és *muhasebe icmal defterleri*), a népességről és a jövedelemforrásokról (részletes adóösszeírások: *mufassal defterleri*, a nem muszlimok fejadólajstromai: *cizye defterleri*), az adóbérletekből, bányákból, vámokból stb. származó bevételekről (*mukataa* és *muhasebe defterleri*), a javadalombirtokosokról és a javadalomként kiosztott bevételekről (timár- és szemledefterek: *icmal* és *yoklama defterleri*), a birtokosok személyében bekövetkezett változásokról (timárnaplók: *timár ruznamçe defterleri*), az udvari gyalogos és lovas alakulatokról, a várkatonákról és egyéb alakulatokról (zsold- és szemledefterek: *mevacib* és *yoklama defterleri*), a kisegítő alakulatokról (például *akıncı* és *voynuk defterleri*), az állami hivatalok betöltőiről és a körükben bekövetkező személycserékről (naplók: *ruus defterleri*) stb. Az ágyúkról, puskákról, löporról, íjakra, nyilakra és egyéb fegyverekre, a hadjáratokra felhalmozott élelmiszerekről, hajókról, az építésükhöz szükséges nyersanyagokról stb. szintén sokféle kimutatás készült.⁶ Ezen túlmenően az állam a csúcseleit és a fontosabb szolgálattelvői és katonai egységek tagjainak halálzását is nyomon követte és regisztrálta, hiszen többségüknek ő (pontosabban a szultán) volt a „gazdája” (tulajdonosa), ennél fogva az örököse. Így például az uralkodói hatalom és a hadsereg legfőbb pillérének számító janicsárok és az utánpótlásukat biztosító janicsárújoncok közül az elesettek vagy elhaltak hagyatékát a lehető leggyorsabban lefoglalták, összeírták és eladták, és a befolyt összeget valamilyen állami célra (például egy hadjárat költségeire) fordították (mindezekről a hagyatéki defterek: *muhallefat* vagy *tereki defterleri*, *defter-i müfredat-i beytümal-i yeniçeriyân* stb. adnak tájékoztatást).

Ami a csatákhoz és a várostromokhoz felvonult seregek létszámait és azok harci veszteségeit illeti, e téren az oszmán állam irányítói (élükön a szultánnal) és az ő tetteiket megéneklő krónikások ugyanúgy „kódósítottak”, mint nyugati kortársaik. Az oszmán főemberek magatartását a következők jellemzik. Ha valamelyik államra nyomást akartak gyakorolni, akkor mérhetetlenül eltúlozták az oszmán hadsereg erejét. Ibrahim nagyvezír például 1531-ben azzal (is) próbálta Perényi Pétert és a magyar urakat a Szapolyai Jánossal való együttműködésre ösztönözni, hogy többszáz ezres sereg villámgyors kiállítását helyezte kilátásba, amelynek egyik vége Edirnében, a másik Bécsnél lenne.⁷ A birodalom nagy csatáiról szóló beszámolóiban viszont épp az ellenkezőjét teszik: a saját erők lét-

6 Mindezekről néhány összefoglalás: Bilgin Aydın – Rifat Günalan: *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*. İstanbul, 2008.; Erhan Afyoncu: *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara, 2014. (Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2.2.4./3); Bilgin Aydın: *XVI. Yüzyılda Dîvân-i Hümayun ve Defter Sistemi*. İstanbul, 2017. (Türk Tarih Kurumu Yayınları II/7.)

7 Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Bp., 1991. 179–181.

számát a ténylegestől jóval alacsonyabban adják meg, az ellenfelét viszont mérhetetlenül eltúlozzák. A mohácsi ütközetről szóló három győzelmi jelentés (*fethname*) közül az első és a második például 150 000-es, a harmadik 750 000-es (!) magyar seregről beszél.⁸ Arifi, Szulejmán szultán panegiristája (*şehnameci*), aki 1558-ban befejezett *Szulejmánnáme* című művét úgy írta, hogy az elkészült részeket rendre megmutatta a szultánnak, az utóbbi egyetértésével a magyar sereget 200 000, az oszmánt pedig 40 000 főnek mondja.⁹ Ugyanez érvényes a halottszámokra is: az oszmán krónikákban és egyéb, „ideológiailag érzékeny” írásokban az ellenség rendszerint tízezreket vesz, az oszmánok pedig – akárcsak az angolok az azincourt-i csatában, amint azt Shakespeare előljáróban idézett részlete sugallja –, pár tízet vagy százat (erről lásd alább).

Ami az egészben különös, az az, hogy egy ilyen fejlett adminisztrációval rendelkező, a katonák nyilvántartására és pótlására kivételesen nagy gondot fordító állam látszólag nem készített pontos kimutatásokat a harctéri emberveszteségekről. A korszak hadjáraitainak hivatalos naplói (*sefer ruznameleri/menzilnameleri*)¹⁰ eltérő mértékben megemlékeznek ugyan bizonyos veszteségekről (mindenekelőtt a főemberek haláláról), de kísérletet sem tesznek összesített adatok közlésére.¹¹ Ugyanez érvényes a már említett hagyatéki listákra: ha a szerencse folytán fennmaradt olyan, amelyet valamelyik hadjárat során állítottak össze, akkor a janicsárok emberveszteségeit megtudhatjuk, de az egész seregét természetesen nem (erre mindjárt látni fogunk egy példát).

Amennyire tudjuk, a ránk maradt állami iratanyagban eddig még senki nem talált (de legalábbis nem közölt) olyan dokumentumot, amelyet egy adott csata teljes veszteséglistának minősíthetnénk. A kutatók ezért arra vannak utalva, hogy a csaták/ostromok előtt és után, vagy egymást követő években készült zsolddefterek különbségeiből vonjanak le következtetéseket a veszteségek mértékére vonatkozóan.¹² Magunk két olyan

- 8 Az első *fethnâme* (1526. augusztus 28. és szeptember 4. között): Feridun Ahmed Beg: *Münşeatü's-Selatin*. I–II. İstanbul, 1274–1275./1858–1859. [2. kiad.] I. 550. [Magyarul lásd *Török történetírók*. I–II. Ford., jegyz. Thúry József. Bp., 1893–1896. I. 383. Újabb kiadása: *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és Emlékezet) 261.] A második, a velencei dózsának küldött *fethnâme* (1526. szeptember 5–6?): *Örök Mohács*, 135. A harmadik (1526. október 9–10. körül): Feridun: *Münşeat*, II. 8. [Magyarul lásd *Török történetírók*, II. 392. Vö. *Örök Mohács*, 264. (A magyar fordításban hibásan 150 000 fő szerepel.)] Mivel az első két győzelmi irat egybehangzón 150 000-ről beszél, elképzelhető, hogy a 750 000 elírás vagy nyomdahiba 150 000 helyett.
- 9 Ahmet Faruk Çelik: *Fethullah Arifi Çelebi'nin "Şahname-i Al-i Osman"ndan Süleymanname*. I. Ankara, 2009. [Doktori disszertáció, Ankara Üniversitesi] 79 (198a–202a). Vö. *Török történetírók*, II. 13–14. 2. j.: sorra veszi a török krónikások fantasztikus létszámadatait a mohácsi magyar hadseregről.
- 10 Ezekről újabban lásd Mehmet Yaşar Ertaş – Hacer Kılıçaslan: Rodos'un Fetiḥ Günlüğü. Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi* 12 (2017) Nr. 1. 1–7.
- 11 Az elesett oszmán főemberek részleges felsorolása a csaldiráni hadjárat (1514) hadinaplójában: Ali Seslikaya: *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Tokat, 2014. [Szakdolgozat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi] 56. A ridanijai csata (1517) néhány előkelő oszmán áldozata: uo. 90. A rodoszi veszteségekről töredékes adatok: Ertaş–Kılıçaslan: Rodos'un Fetiḥ Günlüğü, 14–15., 17., 19., 24. stb.
- 12 Mehmet İpçioğlu: Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1453 – Yeni bir Kaynak. *Osmanlı Araştırmaları* 10 (1990) 137–159.; Ágoston Gábor: Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratái. In: *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. I–II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp., 2016. I. 68–69.; Gábor Ágoston: Ottoman and Habsburg Military Affairs in the Age of Süleyman the Magnificent. In:

forrással találkoztunk eddig, amelyik egy csata legalább részleges veszteségeit veszi számba. Az egyik a Csepel-szigeten 1603. szeptember 28-án vívott ütközet (a Buda visszafoglalására indított harmadik hadjárat egyik fontos eseménye)¹³ janicsár halottainak hagyatéki deftere. Ha az ebben szereplő tételeket összeadjuk, az jön ki, hogy az udvari janicsárok különböző ezredeiből 576 fő lett „vértanú” (*şehid*).¹⁴ Ez az adat azért fontos, mert különböző oszmán krónikák és keresztény források a Csepel-sziget déli részén partra tett oszmán sereg létszámát 10-15 000 főre, ezen belül a janicsárokat 3-5000 főre, az oszmán vereséggel végződő csata összes török áldozatainak számát pedig 5-10 000 főre, ezen belül a janicsárok veszteségét 1500 főre becsülték.¹⁵ A másik forrás azokat a janicsárokat sorolja fel, akik az 1697. szeptember 11-én lezajlott zentai csatában sebesültek vagy betegedtek meg, és képtelenek voltak saját lábukon hazamenni, ezért elszállításukra hajókat kértek. A sebesültek száma 360, a betegeké 287 volt, vagyis összesen 647 főt kívántak szállítóhajókon hazavinni.¹⁶ A forrás sem az elesett janicsárokról, sem a sereg többi áldozatáról nem szól. Nyilvánvaló tehát, hogy a szándék ezekben az esetekben sem az volt, hogy többé-kevésbé kimerítő veszteséglistát készítsenek. Inkább afféle „információs segédanyagokról” van szó, amelyek a kincstárt segítették abban, hogy kezelni tudja az adott öldöklés néhány fontos és az ő intézkedését igénylő következményét.

III.

Átfogó listák tehát nincsenek (vagy eddig nem kerültek elő), mégis nehezen hihető, hogy az oszmán vezetés ne akarta volna tudni és regisztrálni a csatákban és ostromokban elvesztett katonái pontos számát. Erre utalnak az oszmán elbeszélő források ismétlődő híradásai arról, hogy a csata másnapján a szultán a főemberek kíséretében megsemmisíti a csatateret, és kijelöl valaki(ke)t a holttestek összegyűjtésére.¹⁷ Veszteségek azonban nemcsak a döntő csatákban, hanem az oda- és a hazavezető úton, a felvonulás közben kitört csatározásokban és várostromoknál stb. is keletkeztek, ezért, ha voltak ilyenek, a nyilvántartásokat a hadjárat egész ideje alatt vezetni kellett. Ennek azonban mindeddig nem láttuk nyomát. Ám hogy a gyanú nem volt alaptalan, arra egy meglepő helyről várhat-

The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566). Ed. Pál Fodor. Bp.–Leiden–Boston, 2019. 292–293.; Gábor Ágoston: *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*. İstanbul, 2012. 177–179.

13 Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 360–365.

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi [İstanbul] (= BOA) Maliyeden Müdevver Defterler. 101, 22v–56v, 58r–58v.

15 Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 362–364.

16 BOA D.YNÇ 34101.

17 Egy arab forrás is úgy tudja, hogy a mardzs dábiki csata (1516) másnapján Szelim elrendelte a halottak megszámolását: Feridun M. Emecen: *Zamanın İskenderi, Şarkan Fatihi Yavuz Sultan Selim*. İstanbul, 2010. 228. A mohácsi ütközet után Iszkender cselebi ruméliai defterdár kapott parancsot a keresztények holttesteinek összegyűjtésére, s az ő felmérése alapján állapították meg az elesett „hitetlenek” számát: Feridun: *Münşeat*, I. 562.; Anton C. Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I.* Wien, 1978. (Beihefte zur WZKM 8) 83–84 (50/15–51/5). [Új magyar fordítása (Thúry József fordítását felhasználva): Az 1526. évi hadinapló. Ford. Fodor Pál. In: *Örök Mohács*, 245–246. Erre alább még visszatérünk.]

lanul előkerült, unikális forrás szolgál bizonyítékkul. Antwerpeni kódexkutatásai során Mércz András egy Magyarországról származó kódexben egy, a katalógusok szerint arab, valójában oszmán-török nyelvű szöveget talált, amelynek gyors elolvasása után megállapíthattuk: a szerencse az oszmán halottszámlálási gyakorlat eddig hiányzó láncszemét adta a kezünkbe. A rövid, mindössze egyoldalmi szöveg ugyanis az 1526. évi mohácsi (oszmán felfogás szerint: budai) hadjárat muszlim és keresztény emberveszteségeit és a magyaroktól zsákmányolt állatok számát sorolja fel időrendben haladva. Mielőtt e páratlan forrást közölnénk és elemeznénk, megpróbáljuk röviden rekonstruálni a kódex sorsát, majd megkockáztatunk egy feltevést arról, hogy ki, mikor és milyen körülmények között írhatta bele ezt a listát, amelyet bejegyzője „másolatnak” nevez.

A bejegyzés az antwerpeni Plantin-Moretus Múzeum M 17.3 jelzetű kéziratában található. A kódex maga egy 13. századi latin Biblia: egy olyan kötet, amelyben teljesen váratlanlyan egy ilyen oszmán-török bejegyzés felbukkanása. A történelmi környezet azonban választ ad erre a különleges együttállásra. A kódex 1r fólióján olvasható latin *inscriptio* szerint a könyv a budaszentlőrinci pálos kolostor könyvtárát gazdagította egykor.¹⁸ Ez a kolostor volt a 14. század elejétől kezdve a rend központja, jelentősége pedig tovább nőtt Nagy Lajos király (1342–1382) itáliai hadjárata után, mivel Velencéből idehozták és itt temették újra Remete Szent Pál testét, így 1381-től a kolostor jelentős búcsújáró helyévé vált.¹⁹ A virágzásnak török támadás vetett véget 1526 szeptemberében, amikor a mohácsi csata után az oszmán seregek Budáig nyomultak előre, és hatalmas pusztítást végeztek a városban és környékén. A budaszentlőrinci kolostor tíz napon át történő prédálását a kortárs pálos generális, Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkája a következő szavakkal írja le:

„Ebben a veszedelemben rendünk sok kolostora pusztult el. Magyarországon a remete-rend központját, a legfőbb kolostort, a Szent Lőrinc tiszteletére épült, gyönyörű fekvésű Buda melletti kolostort és az egész ország gyönyörködtető vígaszát teljesen kifosztották. A templomban a ragyogó festmények, a csodálatos kórus, a költséges mestermunkák, a kiváló orgona és minden más a nagy tűzben elégett, és így a szentély mennyezete is beomlott. Az oltárokat lerombolták, a képeket csúfosan összeszedelték, a sírokat fölforgatták, Szent Pál márványkoporsójának finoman faragott fedőlapját durván lelökték és három darabra törték. A kolostor dicső szobáit, minden műhelyét fölgújtották, és a földig lerombolták. Minden használati eszközt összetörtek, az összes élelmiszert elfogyasztották. Tíz napig voltak a kolostorban, és minden zugot, rejtékelyet átkutattak, földúltak, szétromboltak, és sehol sem dühöngtek

- 18 Az oldal tetején: „Iste liber Bible est ecc[lesi]e s[an]c[t]i Laurencii sup[ra] Budam.” A lap bal szélén keresztben: „Liber ecc[lesi]e s[an]c[t]i Laurencii sup[ra] Budam.” Vö. Jan Denucé: *Musaeum Plantin-Moretus. Catalogue des manuscrits*. Anvers, 1927. 148–149.; Lieve Watteuw – Catherine Reynolds: *Catalogue of Illuminated Manuscripts, Museum Plantin-Moretus, Antwerp*. Paris–Leuven–Walpole, MA, 2013. (Corpus of Illuminated Manuscripts 20) 83.
- 19 A kolostor történetéhez lásd Bencze Zoltán – Székér György: *A budaszentlőrinci pálos kolostor*. Bp., 1993. (Monumenta Historica Budapestinensia 8.) Újabbán lásd Bencze Zoltán: *Budaszentlőrinc, a középkori pálos főkolostor*. In: *Pálosaink és Pécs*. Szerk. Sarbak Gábor. Bp., 2016. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák IV/4) 41–54.

annyit, mint ebben a kolostorban. És úgy látszik, a világ végéig sem fogják ezt a kolostort ősi szépségében visszaállítani. Pedig Isten és Szent Pál segítségével a templom minden fölszerelése megmaradt, azon a titkos helyen, ahova a testvérek elrejtették. [...] A könyvtárban ezer forint értékű könyv égett el. [...] Ebben az időben huszonöt testvért öltek meg a törökök. Némelyek csodálatos módon csak megsebesültek. Tizenegy kolostort pedig fölégettek és leromboltak.”²⁰

A kolostor könyvtárának felújításakor olyan alapos munkát végeztek az oszmán csapatok, hogy mostanáig egy könyv sem került elő, amely túlélte volna a tűzvészt.²¹ A török bejegyzést tartalmazó latin Biblia az első olyan mű, amely azt bizonyítja, hogy 1526-ban nem pusztult el a teljes budaszentlőrinci könyvgyűjtemény, hanem legalább egy darabja oszmán-török kézre került.²²

1526 szeptemberében tehát még Budaszentlőrincen őrizték a kódexet, amely akkoriban két kötetből állt. Ez ad magyarázatot arra, miért került a török bejegyzés a mai formájában 551 fólióból álló kézirat közepére, a 247r fólióra: ez volt akkor az első kötet utolsó oldala, üresen hagyott előzéklapja, amely könnyen kézre állt egy gyors feljegyzés elkészítéséhez. A lap elszürkült, szemmel láthatóan is több árnyalattal sötétebb, mint a 246. vagy 248. fólió, tehát nem kizárt, hogy kötés helyett egy ideig csupán ez a védőlap védte a kéziratot.²³ Időrendben a következő, kódexben található bejegyzés 1551. május 12-éről származik, amikor már egy anconai flamand kereskedő, Gillis de Grave tulajdonában volt a vizsgáldásunk tárgyát képező kézirat. Minden valószínűség szerint ő volt az,

- 20 Gregorius Gyöngyösi: *Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Ed. Franciscus L. Hervay. Bp., 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova Tomus 11) 177–178. [Magyarul lásd Gyöngyösi Gergely: *Arcok a magyar középkorból*. Gond., bev., jegyz. V. Kovács Sándor. Ford. Árva Vince – Csanád Béla – Csonka Ferenc. Bp., 1983. (Magyar Ritkaságok) 259–260.] Az idézett szöveg Gyöngyösi egyik 16. századi folytatójától származik, aki azt is elmondja, hogy a mohácsi vereség hírére a rendtagok az északi Trencsénbe menekítették Remete Szent Pál testét. A támadást nemcsak a pálosok, hanem más rendek és a teljes egyházi struktúra is megsínylette. Az ország középkori egyházi kincseinek menekítéséről és szétszóródásáról lásd Mikó Árpád: *A késő középkori székesegyházak liturgikus felszerelésének sorsa a kora újkori Magyarországon*. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. Ács Pál – Székely Júlia. Bp., 2012. 201–220. Az 1526-ban megölt ferences szerzetesek listáját lásd *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Második kötet: 1530–1534 és három függelék*. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaiacs Raymund – Karácsonyi János. Bp., 1904. 531–532.
- 21 Gyöngyösi: *Vitae Fratrum*, 219. 178: 14–15. j.; Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I–III. Bp., 1988–1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 23, 31, 33) III. (Adatok elveszett kötetekről) 94., 147–148., 248–250., 345. Egy nyomtatott könyv az 1980-as években felbukkant az Egyetemi Könyvtár gyűjteményében, de ma újra eltűntként tartják nyilván. Vö. Csapodi–Csapodiné: *Bibliotheca Hungarica*, I. (Főnmaradt kötetek. 1. A–J.) 184. A göttweigi bencés apátság gyűjteményében két olyan kézirat van, amelyet Budaszentlőrincen másoltak, de kérdéses, hogy az ottani könyvtár részei voltak-e vagy sem. Egy harmadik kéziratról pedig témája (pálos misekönyv) miatt feltételezhető a budaszentlőrinci kapcsolat, de possessori bejegyzés ezt nem támasztja alá. Vö. Csapodi–Csapodiné: *Bibliotheca Hungarica*, I. 354–355.
- 22 A kézirat részletes leírását és magyar kultúrtörténeti jelentőségének összefoglalását lásd Mércz András megjelenés előtt álló tanulmányában.
- 23 A teljes fóliót érintő elszíneződés okáról lásd Richard Beadle – Ralph Hanna: *Describing and Cataloguing Medieval English Manuscripts: A Checklist*. In: *The Cambridge Companion to Medieval British Manuscripts*. Ed. Orietta Da Rold – Elaine Treharne. Cambridge, 2020. 20.

aki egybekötötte az eredetileg kétkötetes Bibliát. Erre utal, hogy a kódex elején és hátulján is megőrkítette névjegyét az aprólékosan megmunkált kötéstáblába ragasztott előzék-lapokon, amelyek vastag, durva anyaga elüt a kódex finomra kikészített pergamenlapjaitól. A kézirat történetének 1526 és 1551 közötti időszakára vonatkozóan nincsenek pontos ismereteink. Egyéb források alapján viszont többé-kevésbé megalapozott feltevéseink vannak arra vonatkozóan, mikorra datálható az oszmán bejegyzés, kihez köthető, és milyen úton került a kézirat Itáliába.

A szöveg kódexbe való beírásának idejére több fogódzónk is van. Egyrészt a „másoló” megadja az évet: 933, ami 1526. október 8-tól 1527. szeptember 26-ig tartott. Másrészt a szöveg utolsó mondata a szultán péterváradai átkeléséről és hazaindulásáról szól, ami szerinte 1526. október 10-én történt.²⁴ A veszteséglista bemásolására tehát valamikor ezután, feltehetőleg a hazafelé vezető úton, valamelyik táborozásnál kerülhetett sor. A hadjáratához kapcsolódó, papírhányos környezetre utal, hogy a jegyzet készítője egy latin Biblia egyetlen üres oldalát használta fel. A veszteséglista tehát nagy valószínűséggel 1526 októberére datálható.

A kódex török tulajdonosáról a következőket mondhatjuk el. Nyilván a kolostor fent leírt kirablásakor vette magához a kötetet, de az sem kizárt, hogy valamelyik török rablótól vette az egyik budai kótyavetyén. Az is elképzelhető, hogy eleve megrendelésre hozta neki a rabló, akár más könyvekkel együtt. Az ilyen értékes, „mútárgynak” számító könyvek iránt érdeklődőket mindenképp a legfelsőbb körökben kell keresnünk. Az új, immár oszmán tulajdonosnak kettős oka lehetett, hogy szemet vetett rá: vagy későbbi eladásra alkalmas értéktárgyat, „kincset” látott benne, vagy esetleg könyvgyűjtő volt, és a tartalmát és a művészi színvonalát is értékelni tudta. Még egy dolog teszi valószínűvé, hogy a legfelsőbb körökhöz tartozó személy lehetett. Az iratban részletezett ismereteket a szultánon és a legszűkebb vezérkaron kívül más nem tudhatta. Éppen a hasonló források feltűnő hiánya veti fel a megalapozott gyanút, hogy a halottak valódi számát tartalmazó feljegyzéseket titokban tartották, és egy idő után talán meg is semmisítették. Említettük, hogy a bejegyzés címe szerint „másolatról” van szó, tehát annak a személynek, aki a kódexet a hadjárat során megszerezte, és ezzel a „másolattal” gazdagította, módja volt a féltékenyen őrzött, eredeti feljegyzésekbe is bepillantania. Ebből kiindulva lehetett akár maga Iszkender cselebi, a fődefterdár, akit – mint már említettük – a csata után a halottak összegyűjtésével és megszámlálásával bíztak meg.²⁵ Nyilván nem véletlenül esett rá a választás, hiszen az elesett katonák halálával felszabaduló zsoldösszegek felmérése az ő hivatali feladatköréhez tartozott, és a szultán is igen nagyra tartotta.²⁶ A rendkívül gazdag, nagy udvart tartó és a mindenható nagyvezírrrel, Ibrahim pasával jó viszonyt ápoló Iszkender ezután még kilenc évig irányította a fődefterdári hivaltalt. Sorsa az 1533-ban

24 A hadinapló szerint a szultán 9-én kelt át, és 10-én indult haza: Feridun: *Münşeat*, I. 565.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 93–94 (61/15).; *Örök Mohács*, 250.

25 Iszkender cselebi már a mohácsi hadjáratot megelőző pénzügyi évben (1524. március 11. – 1525. március 11.) ruméliai, vagyis fődefterdár volt: Halil Sahillioğlu: 1524–1525 Osmanlı Bütçesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41 (1985) 434.

26 Pietro Bragadino zárójelentése, 1526. június 9. In: Eugenio Albèri: *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*. III/3. Firenze, 1855. 111.

kezdődött iráni hadjáraton pecsételődött meg: súlyosan összekülönbözött Ibrahimmal, aki addig intrikált ellene, míg Szulejmán előbb (1534 október végén) leváltotta őt a defterdári posztról, majd 1535. március 13-án Bagdadban nyilvánosan kivégeztette, javait és rabszolgáit pedig lefoglalta, s egy részét más állami vezetők között osztotta szét.²⁷

Adat híján persze nem állítható teljes biztonsággal, hogy valóban a defterdár lett volna a kötet tulajdonosa, és az sem egyértelmű, hogy a tulajdonos maga adta-e el valamelyik könyvkereskedőnek a Bibliát, amint alkalma adódott rá, vagy később a hagyatékából került valamelyik európai könyvgyűjtőket kiszolgáló kereskedő kezébe. Mindazonáltal az első verzióra nagyobb az esély. Ha a Biblia oszmán tulajdonosa kincsként tekintett a kötetre, minden bizonnyal fontos szempont volt neki, hogy szükség esetén milyen könnyen és milyen áron tudja pénzzé tenni. Márpedig a 16. század első felében oszmán könyvkereskedelem gyakorlatilag nem létezett. A források rendre papírárusokról és könyvkötőkről adnak számot, könyvesboltot a legtrikább esetben említenek. Ha mégis, azokat inkább vegyesboltok kell elképzelni, ahol a kéziratok mellett rózsavizet, órát, lámpást, nagyítót, iránytűt, papírt és papírkést is árusítottak, mert az ezekből származó bevétel nélkül felkopott volna az árus állá. A könyvvásárlás a legtehetősebbek kiváltsága volt, csak a közkönyvtárakat alapító maroknyi filantróp engedhette meg magának, hogy könyvet vegyen, mindenki más magának másolta a könyveket.²⁸ Az első írásos feljegyzések az isztambuli könyvkereskedelemről 1519 decemberéből származnak. A különféle árusok behálózták a város teljes területét, de könyvárusokat csak a mai Fedett/Nagy Bazar területén lehetett találni. Itt is csak korlátozott számban, hiszen a 160 boltból mindössze három foglalkozott könyvkereskedéssel, de az egyik ezek közül is hamar bezárt, és másnak adta a bérleti jogot, mert nem ment jól az üzlet.²⁹ Nem véletlen, hogy Hans Dernschwam, aki 1553–1554-ben Isztambulban járva részletes leírást készített a Bedesztén („Fedett/Nagy Bazar”) árusairól, nem tett említést könyvárusokról.³⁰

Ha a török, perzsa és arab könyveknek sem volt piacuk, még reménytelenebb vállalkozás volt egy latin Bibliára vevőt találni. Nem elsősorban a keresztény tartalom korlátozta a keresletet, sokkal inkább a latin nyelv csökkentette drasztikusan a lehetséges vásárlók számát – legalábbis erre a következtetésre juthatunk II. Bajezid szultán (1481–1512) könyvtárkatalógusát böngészve. Ez a dokumentum, amelynek kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának Keleti Gyűjteménye őrzi, a 15. század végi, 16. század eleji oszmán művelődéstörténet kiemelkedő forrása.³¹ A magas porta könyvgyűjteménye

27 İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*. II. Ankara, 1975. [3. kiad.] 353–354. Újabban lásd Feridun M. Emecen: *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*. Ankara, 2022. (Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A.2-2.1./52) 224–225., 239–240., 245., 249–251.

28 İsmail E. Erünsal: A Brief Survey of the Book Trade in the Ottoman Empire. *Libri* 65 (2015) Nr. 3. 217–235., különösen 217–219.

29 Uő: The Istanbul Book Trade and Sahafs (Booksellers). In: *From Antiquity to the 21st Century History of Istanbul*. I–X. Ed. Coşkun Yılmaz. Istanbul, 2019. VIII. 313.

30 Franz Babinger: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. München–Leipzig, 1923. [Reprint: Berlin, 1986.] (Studien zur Fuggergeschichte 7) 93–94.

31 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Keleti Gyűjtemény. MS Török F. 59. A kézirat elérhető faksimile kiadásban: *Catalog of Bayazıt II's Library*. Ed. Miklós Maróth. Piliscsaba, 2016. A forrásról két tanulmánykötet is napvilágot látott. *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)*.

a katalógus alapján 5595 kötetet és 4008 különböző művet foglalt magába.³² Mintegy két tucat, arab és perzsa nyelvű bibliai tartalmú kézirat is helyet kapott a szultánok könyvei között, ami a gyűjtemény méretét tekintve nem tűnik kiemelkedőnek, valójában azonban a muszlim világ meglehetősen jelentős bibliikus kollekciónak van szó.³³ Latin nyelvű köteteket viszont csak elvétve találunk a szultáni tékában. II. Bajezid apjáról, a könyvtárt megalapozó II. Mehmedről (1444–1446 és 1451–1481) tudjuk, hogy számos nyugati, latin és olasz nyelvű művet rendelt és fordíttatott le, többek között orvostudományi (például Avicenna *Kánonja*), történelmi (Leonardo Bruni Aretino kommentárja Polübiosz pun háborújáról írt munkájáról), földrajzi (Ptolemaiosz *Geográfiája*) és nem utolsósorban haditechnikai és taktikai értekezéseket, de ezek eredetije nem szerepel a katalógusban.³⁴ Azt, hogy a latin nyelvnek mennyire marginális szerep jutott ebben az időszakban az Oszmán Birodalomban, jól mintázza a nyelvkönyveknek szentelt fejezet, amelyben 58 arab, perzsa, török, görög és szerb szótár között mindössze két szójegyzék található latinul.³⁵

Szintén korlátozott kereslettel találkozunk, ha Isztambul latin keresztény lakosságát vesszük számba. A 16. században a város lakosságának egynegyede keresztény volt,³⁶ de túlnyomó többségük görög és örmény, akik ugyanúgy nem tudtak mit kezdeni egy latin Bibliával, mint egy muszlim török. A latin katolikus háztartások száma Galatában egy 1478-ban kelt kataszteri nyilvántartás (*tahrir defteri*) szerint még 332 volt, de az 1540-es és 1545-ös összeírások szerint már csak 70, illetve 74 ilyen háztartás maradt a nyugati keresztények által leginkább kedvelt városrészben.³⁷ Ha tehát a kézirat oszmán tulajdonosa könnyen és jó áron akart túladni a Biblián, akkor arra úgy volt a legjobb esélye, ha még a Balkánon eladja egy Itáliával közvetlen kapcsolatot fenntartó kereskedőnek.

A Magyar Királyság területén zsákmányolt könyvek útját még nem vizsgálták, de az országból kikerülő ereklyék példája jó párhuzamként szolgálhat a kódexek sorsára vonatkozóan is. A magyar relikviák szisztematikus felvásárlását raguzai kereskedők végezték.³⁸ Raguzá már a 14–15. században jelentős kereskedelmi hálózattal rendelkezett a Balkánon, a 16. században pedig egyértelműen a legfontosabb közvetítővé vált az Oszmán Birodalom

I–II. Ed. Gülrü Necipoğlu – Cemal Kafadar – Cornell H. Fleischer. Leiden–Boston, 2019. (Studies and Sources in Islamic Art and Architecture; Supplements to Muqarnas 14/I–II) és *Catalog of Bayazit II's Library: Studies and Indices*. I–IV. Ed. Miklós Maróth – István Lániczky – Gyöngyi Oroszi. Piliscsaba, 2022. (Documenta et Monographiae 9.)

32 István Lániczky: Quantitative Analysis of Bayazit II's Library. In: *Catalog of Bayazit II's Library*, IV. 968.

33 A könyvek tételes felsorolása: List of the Translated Books of the Torah, the Psalms, and the Gospels. Ed., transl. András Mércz. In: *Catalog of Bayazit II's Library*, III. 959–960. A bibliai könyvek arányáról más muszlim könyvtárakban lásd András Mércz: Introduction to Arabic and Persian (Pseudo-)Biblical Books. In: uo. 952–957.

34 Gülrü Necipoğlu: The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and Its Inventory. In: *Treasures of Knowledge*, I. 18., 48., 50–53.

35 Miklós Maróth: Introduction to the Linguistic Chapters of the Catalogue. In: *Catalog of Bayazit II's Library*, III. 683. A két kötetet lásd: List of Books on Arabic, Persian and Other Dictionaries. Ed., transl. Miklós Maróth. In: *Catalog of Bayazit II's Library*, III. 728: XV/24. és 733: XV/63.

36 Halil İnalçık: Istanbul. In: *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. IV. Leiden, 1997. 238–241.

37 Halil İnalçık: Ottoman Galata 1453–1553. In: *Première rencontre internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie moderne...* Ed. Edhem Eldem. Istanbul–Paris, 1991. 103. Ugyanez in: Halil İnalçık: *Essays in Ottoman History*. İstanbul, 1998. 356–357., 359–363.

38 Erről lásd Molnár Antal: A Szent Jobb és Raguzá. *Turul* 76 (2003) 7–11.

és a nyugati világ között. A raguzai kereskedők paradox módon a török háborúknak köszönhetően megerősödésüket, mivel elsősorban a hadizsákmány felvásárlásával és az oszmán hadsereg iparcikk- és textiláru-igényének kielégítésével foglalkoztak. Kereskedelmi lerakataikat is eszerint alakították ki: Belgrád mellett első telepeiket a katonai táborok mellett, Eszéken és Újlakon hozták létre. Jó kapcsolatokkal rendelkeztek az Adriai-tenger túlsópartján is. Anconában, ahol a Budaszentlőrincről származó latin Biblia 1551-ben felbukkant, már 1528-ban volt állandó konzuljuk.³⁹ Az 1551-es tulajdonosi bejegyzés a Biblia újrakötése után készült, ám de Grave néhány hónappal vagy akár évvel korábban is hozzájuthatott a kötethez. Nem kizárt tehát, hogy török kézből rövid úton hozzá került a kódex. Ez tehát az egyik lehetséges forgatókönyv arra vonatkozóan, hogyan jutott a vizsgálatunk tárgyát képező emlék magyar földről Itáliába.

A másik lehetőséget Gillis de Grave kereskedelmi kapcsolatainak vizsgálata szolgáltatja. Tulajdonosi bejegyzése 1551-ből származik, ugyanabból az évből, amelyből megmaradt az anconai kikötő vámjegyzékének egy részlete. Ebből a páratlan forrásból megismerhetjük annak a 319 hajónak az adatait, amelyek május 21. és augusztus 31. között kötöttek ki Anconában.⁴⁰ Ebben az időszakban mindössze két flamand kereskedő fizetett adót a beérkező rakomány után, egyikük minden bizonnyal Gillis de Grave lehetett.⁴¹ Azt viszont már biztosan állíthatjuk, hogy de Grave a németalföldi-itáliai kereskedelmi kapcsolatok meghatározó alakja volt: 1543–1545 között a legnagyobb, Itáliába exportáló kereskedők listáján a 60. helyen szerepel.⁴² A forrásokból az is kitűnik, hogy már az 1530-as években is Anconában üzletelt: egy 1537. november 12-én kelt, Andrea Bernardino Pilestri anconai jegyző által hitelesített adásvételi szerződés szerint egy portugál kereskedő 38 dukátot fizetett neki.⁴³ A mi szempontunkból még fontosabb egy 1542-es szerződés, mert ebből az is kiderül, hogy Antwerpenből származott, ez pedig kirajzolja a kézirat útját mai őrzési helyéig. Másrészt azt is megtudjuk, hogy a másik szerződő fél egy Alessandro Maurodi nevű drinápolyi [edirnei] görög volt, tehát Gillis de Gravénak közvetlen kereskedelmi kapcsolatai voltak a Balkánon.⁴⁴ Ezek alapján az sem kizárt, hogy a kötet néhány évig a Balkánon vagy Itáliában lappangott, és így került flamand tulajdonosához.

39 Sergio Anselmi: Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento. Un momento della storia mercantile del Medio Adriatico. *Atti e memorie (Deputazione di storia per le Marche)* 8 (1968–1970) Nr. 6. 84.

40 Peter Earle: The Commercial Development of Ancona, 1479–1551. *The Economic History Review* 22 (1969) 31.

41 Jean Delumeau: Ancône, trait d'union entre l'Occident et l'Orient à l'époque de la Renaissance. In: *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'Océan Indien*. Ed. Michel Mollat. Paris, 1970. 429.; Jean Delumeau: Un ponte tra occidente e oriente: Ancona nel Cinquecento. *Quaderni Storici* 5 (1970) 42.

42 Wilfrid Brulez: L'Exportation des Pays-Bas vers l'Italie par voie de terre, au milieu du XVIe siècle. *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 14 (1959) Nr. 3. 461–491.

43 Viviana Bonazzoli: Una identità ricostruita. I portoghesi ad Ancona dal 1530 al 1547. *Zakhor. Rivista di storia degli ebrei d'Italia* 5 (2001–2002) 22. 53. j.

44 Archivio di Stato di Ancona, Archivio notarile di Ancona 354 (Giolamo Giustiniani, 1541–1542), c. 306v–307v. Köszönjük Niccolò Fattorinak, hogy felhívta Mércz András figyelmét erre a forrásra.

IV.

Miután röviden összefoglaltuk, ami a kódex sorsáról kibogozható volt, és előadtuk a benne található oszmán veszteséglista keletkezésével kapcsolatos hipotézisünket, itt az idő, hogy teljes egészében megismerjük ezt a különleges forrást, és értékeljük a tartalmát. Először az oszmán eredetit közöljük latin betűs átírásban, ezt követi a szöveg magyar fordítása. Ezután a benne szereplő adatok hitelességét ellenőrizzük a rendelkezésre álló európai és oszmán kontrollanyag segítségével.

A mohácsi hadjárat veszteséglistája

- (1) *Suret oldur ki: isna ve selasin [ve tisa-mie] yılında Buduna varıldukda Laoş kıral gazasında*
 - (2) *ve ol seferde şehid olan müslümanları beyan eder. Tarih-i mezburun şevvalinün on beşinde*
 - (3) *Petrevaradinde Sinan Paşa oğlu Mehemed Beğ ve Deli Ali Beğ ve Çavuş Hüseyin ve bunlardan*
 - (4) *gayri akıncıdan ve sipahiden ve beğler adamlarından üç bin kimesne şehid olup ve İlok ve Drava*
 - (5) *üzerinde bin dört kişi şehid olup ve sene-i mezkü[r]ün zi'l-kadesinün on beşinci günü*
 - (6) *kırkala buluşup üç yüz mikdar adam şehid olup ve andan Buduna gelince bin mikdar adam şehid olup*
 - (7) *ve tarih-i mezkür zi'l-hiccesinün on ikinci günü Budundan Ruma teveccüh olundukda Karaş*
 - (8) *nam vadide yeniçeri ağası Musa Ağa şehid olup ve yedi yaya başı ve iki yüz yeniçeri*
 - (9) *ve beş yüz mik[dar] sair halkdan şehid olup ve tarih-i mezburun zi'l-hiccesinün on sekizinci*
 - (10) *günü Mora beği merhum Mustafa Beğ kendü eceliyle fevt olup ve Tuna köprüsi yıkıldukda*
 - (11) *yüz mikdar adam gark olup ve Petrovaradin yanında tarih-i mezkürün zi'l-hiccesinün yigirmi*
 - (12) *beşinde bir gemiile yigirmi adam helak olup ve elli akıncı orduci şehid oldı. Cemen*
 - (13) *altı bin beş yüz seksen nefer müslüman şüheda zümresinden olup Hak rahmetine vasıl*
 - (14) *ve mütevasıl oldılar. Rahmetul'l-lahi taala rahmeten vasiaten.*
 - (15) *Ve gaza-i mezkürde kafirden seksen bin kafır katl olunup iki bin köy ve yüz*
 - (16) *muazzam şehir yıkılıp yakılıp hakile yeksan olup iki yüz bin esir dört yüz bin koyun*
 - (17) *elli bin siğir sürülüp tam-i müslümanlar salimin [ve] ganimin orlarına geldiler. Padişah-i*
 - (18) *islam hazretleri mansur ve muzaffer sene-i selase ve selasin ve tisa-mie muharreminün üçüncü [günü] Tunayı*
 - (19) *geçüp der-i saadetlerine müteveccih oldılar.*
- Selase ve selasin ve tisa-mie.*

- (1) Ez a másolat azokat a muzulmánokat sorolja elő, akik a [9]32. évben [1525. október 18. – 1526. október 7.] Budára menet a Lajos király elleni hitharcban és
- (2) a hadjárat során vértanúk lettek. A nevezett év sevvál 15-én [1526. július 25.]
- (3) Péterváradon Szinán pasa-oglu Mehmed bég,⁴⁵ Deli Ali bég és Hüszejn csaus, és rajtuk
- (4) kívül az akindzsik, a szpáhik és a bégek emberei közül 3000 ember lett vértanú. Újlaknál és a Dráván
- (5) 1004 fő lett vértanú. A nevezett év zilkáde 15. napján [1526. augusztus 23.]
- (6) a királlyal találkozva mintegy 300 ember lett vértanú. Onnan a Budára érkezésig 1000 ember lett vértanú.
- (7) A nevezett év zilhiddzse 12. napján [1526. szeptember 19.], a Budáról Ruméliába történő induláskor a Karasica
- (8) nevű völgyben⁴⁶ Musza aga, a janicsárok agája lett vértanú, és 7 jajabasi, 200 janicsár,
- (9) a többi hadnépből pedig mintegy 500 fő lett vértanú. A nevezett év zilhiddzse 18.
- (10) napján [1526. szeptember 25.] a móreai bég, a megboldogult Musztafa bég a számára elrendelt órán⁴⁷ elhunyt.⁴⁸ Amikor a dunai híd összedőlt,
- (11) mintegy 100 ember megfulladt. Pétervárad mellett a nevezett év zilhiddzse
- (12) 25-én [1526. október 2.] egy hajóval elpusztult 20 ember, 50 akindzsi takarmányozó pedig vértanú lett. Összesen
- (13) 6580 fő lett tagja a vértanúk társaságának és jutott
- (14) és tért meg az Úr kegyelmébe. A magasságos Allah bőséges kegyelme legyen velük!
- (15) A nevezett hitharcban a hitetlenek közül 80 000 hitetlent öltek meg, 2000 falut és 100
- (16) nagy várost dúltak fel, pusztítottak el és tettek a földdel egyenlővé. Elhajtottak 200 000 foglyot, 400 000 juhot,
- (17) 50 000 marhát, s az összes muzulmán épen és zsákmánnyal megrakodva tért vissza a táborba.⁴⁹ Őfelsége,
- (18) az iszlám padisahja, a 933. év muharrem 3. [napján] [1526. október 10.] győzedelmesen és diadalmasan
- (19) átkelt a Dunán, és elindult boldogságos kapuja felé.⁵⁰
- 933 [1526. október 8. – 1527. szeptember 26.].

45 Minden valószínűség szerint a Szelim idejében különböző posztokat (anatóliai és ruméliai beglerbég, vezír, móreai bég) betöltő és 1518 decemberében lovasbalesetben meghalt (vö. Emecen: *Zamanın İskenderi*, 330.) Kücsük Szinán pasáról és az ő fiáról van szó: Seslikaya: *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzilmâneleri*, 129.

46 A Karasica nevű patak völgye, Vajszka, Bogyán és Palona között. Erről lásd alább.

47 Értsd: természetes halállal.

48 A mohácsi csatában részt vett bégek listáján nem szerepel: Feridun M. Emecen: *Mohaç 1526. Osmanlılara Orta Avrupa'nın Kapılarını Açan Savaş*. In: uő: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul, 2010. 209–212. Vö. A hadjáratban részt vevő oszmán vezírek, államférfiak és szandzsákbégek listája. 1526. *Örök Mohács*, 228–231.

49 Az oszmán eredetiben itt álló szó valószínűleg az ótörök 'or', amelynek jelentése 'vár, várat kerítő árok', 'árokkal védett földsánc', itt nyilván 'tábor' értelemben. Andreas Tietze: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Altıncı Cilt. O – R*. Ankara, 2018. 156.; *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*. İstanbul, 1986. [8. kiad.] 901.

50 Isztambulba.

Először is állapítsuk meg: a lista első, hosszabbik fele (a muszlim „vértanúk” számbavetele) egészében véve híven követi a hadjáratát menetét, és valóban megtörtént események veszteségeiről tudósít. A hadjárat fő forrása, a hadinapló és az oszmán krónikák szerint a hadjárat oszmán szempontból legfontosabb eseményei és dátumai a következők voltak (vö. Az 1526. évi hadjárat [térképmelléklet]):

- Pétervárad ostroma, 1526. július 12. – július 27.
- Újlak ostroma, 1526. augusztus 1. – augusztus 8.
- Érkezés Eszékhez, 1526. augusztus 14.
- Hídverés és átkelés ugyanott, 1526. augusztus 15. – augusztus 23.
- Mohácsi csata, 1526. augusztus 29.
- Érkezés Budára, 1526. szeptember 11.
- Hídépítés a Dunán Buda és Pest között, 1526. szeptember 13. – szeptember 19.
- Megkezdődik az átkelés, 1526. szeptember 19.
- Összeomlik a híd, 1526. szeptember 23.
- Befejeződik az átkelés (hajókon), és a hadsereg két részre válva a Duna–Tisza közén elindul hazafelé, 1526. szeptember 25.
- Ibrahim seregteste Szegedre ér és kirabolja várost, 1526. szeptember 28.
- A szultán seregteste megostromolja és elpusztítja a bácsi templomot, 1526. szeptember 28. vagy 29.
- Ibrahim seregteste Titelhez ér, megszállja az üresen talált várat; összecsapások a nyomukban járó magyar csapatokkal, október 2.
- Ibrahim Pétervárad elé ér, és hídveréshez fog, október 3.
- A szultán seregteste Bács és Pétervárad között egy magyar erődített táborra („rejtekhelyre”) bukkan, és véres harcban felszámolja, 1526. október 3–5. táján.
- A szultán érkezése Péterváradra, 1526. október 7.
- Elkészül a híd, és átszállítják a szultán sátorvárosát, 1526. október 8.
- A szultán átkel a túlsó partra, 1526. október 9.
- A szultán elindul Isztambulba, 1526. október 10.

A lista eseménysora összhangban van ezzel a kronológiával, mindössze egyszer téveszti el a sorrendet: a szultán vezette seregrésznek a Karasica-patak mocsaraiban vívott ütközete nem a Budáról való elinduláskor (az irat szerint szeptember 19-én, valójában szeptember 25-én)⁵¹ történt, hanem napokkal később, valamikor október 3–5. között (a hadinapló írója 5-én kapott hírként jegyezte be).⁵² Ugyanakkor a lista dátumainak nagyobbik része hibás, ami egyáltalán nem szokatlan egy oszmán „szerzőtől”. A legdurvább tévedés az, hogy a mohácsi csata napját augusztus 23-ra teszi. Mindezt persze annak fényében érdemes megítélni, hogy ezt a jeles napot sem a szultán győzelmi irata (*fethname*),

51 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 564.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 89 (57/5); *Örök Mohács*, 248.

52 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 565.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 92–93 (60/10–15); *Örök Mohács*, 249.

sem a hadjáraton részt vett krónikások nem találták el (következtesen augusztus 28-ra datálják).⁵³ A kisebb-nagyobb kronológiai hibák tehát nem kérdőjelezik meg az irat hiteletét, főleg, hogy egyikre még magyarázatot is tudunk adni. Említettük, hogy a „Budáról Ruméliába történő indulás” dátumát szeptember 19-re teszi, ami a teljes seregre nézve nem igaz, ám abból a szempontból igen, hogy Iszkender cselebi a kíséretével és az írónki testület tagjaival az elsők között éppen ezen a napon kelt át a frissen elkészült hídon.⁵⁴ Az ő szempontjából tehát valóban ekkor kezdődött a „hazaindulás”. Ez a részlet ismét csak Iszkender cselebi tereli a gyanút mint az irat lehetséges „másolójára”, hiszen az őt közvetlenül érintő események időpontját nyilván pontosabban megjegyezte, mint a többiét.

Nézzük ezek után, hogy mennyire tűnnek reálisnak az egyes események kapcsán megadott veszteségadatok. A lista elsőként Pétervárad ostromát említi, 3000 fős veszteséggel. Erre vonatkozóan kivételesen a hadinaplóban is találunk részadatokat (összegük 935 fő, ehhez jön még 74 hazaküldött rokkant) és egy ezekkel összhangban álló összegzést, mely szerint „a holtak, sebesültek vagy más sérültek száma több volt ezernél”.⁵⁵ Kéthetes ostromról lévén szó, nagyon is elképzelhető, hogy a veszteség ennél jóval nagyobb volt, és elérte a 3000 főt. Az Újlaknál és a Dráván elhunytakra nincs kontrolladatunk, de az 1004-es szám teljesen reálisnak tűnik. A mohácsi csatához társított 300 oszmán „vértanú” viszont irreálisan alacsony. Bár ha a többi, szintén konkrét adatokkal szolgáló oszmán forrással vetjük össze, listánk még mindig kevésbé részrehajló vagy megszípítő: a hadinapló szerint „mintegy 50-60 ember”, Dzelalzáde Musztafa szerint pedig „mintegy 150 ember lőn vértanúvá”.⁵⁶ Az elsődleges keresztény források (jobbára a csata résztvevői vagy megbízható hírekhez jutó személyek) egyöntetűen arról számolnak be, hogy a csata első fázisában igen sok muszlimot öltek meg a rohamozó magyarok.⁵⁷ A másik oldalon is vannak, akik beismerik ezt. Matrakcsi Naszuh a következőket írja a ruméliai sereget ért támadásról:

„Azok a sátántermészetű és ördögfajzatú hitetlenek [...] vasba és acélba burkolóztak, és dühödt támadással valamennyien egy helyről a ruméliai szárnyra rontottak [...] a ruméliai szárnyat megverték, és a padisah, a világ központja felé nyomták. Sok hit-

53 Feridun: *Münşeat*, I. 550.; Thúry: *Török történetírók*, I. 383.; *Örök Mohács*, 261.

54 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 563.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 87–88 (55/5–10); *Örök Mohács*, 247.

55 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 558.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 71 (38/5); *Örök Mohács*, 240.

56 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 562.; *Örök Mohács*, 245. A bécsi kéziratból ez a szám hiányzik: Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 82 (50/5); Funda Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Kayseri, 2009. [Doktori disszertáció, Erciyes Üniversitesi] 204. [Magyarul: Thúry: *Török történetírók*, II. 167.] Evlia Cselebi 17. század közepi 40 000-es adata az utazó féktelen fantáziájának terméke, amellyel a mohácsi csata- és emlékhely fontosságát, szakralitását kívánta hangsúlyozni: Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. VI. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı. İstanbul, 2002. 113.

57 Antonio Boemo (a régebbi magyar szakirodalomban: Cseh Antal, vagyis Anton Vodička horažďovicei polgár) velencei kém jelentése, 1526. november 12.: *Örök Mohács*, 202. Egy cseh úr levele a Santa Clara kolostor főnöknőjéhez, 1526. november: Uo. 209.

harcos életének napját fogyasztás érte, akik a vértanúk társaságába és az áldottak csapatába jutottak.”⁵⁸

Az anatóliai sereg harcát pedig a következő szavakkal mutatja be: „A szultánátus szentjei részéről is derék bégek, tiszték (*subaşılar*) és szpáhik a forgandó földi világból az örökkévalóság állandó lakhelyére költöztek és távoztak, s az iszlám seregén igen nagy zavarodottság, szorongás, nyomorúság és csodálkozás lett úrrá.”⁵⁹ Ezzel összhangban Lutfi pasa is arról ír, hogy „a müsziülmánok közül igen sok embert levágtak”.⁶⁰ Ugyanakkor láthatóan van egy olyan vonulata a keresztény híradásoknak, amelyek szerint a törökök feltűnően alacsony veszteségeket szenvedtek.⁶¹ Nyilván nem volna helyes, ha e szélső értékek között egyensúlyozva jelentősen felkerekítenénk az oszmán veszteséget. Ezért egyelőre elfogadjuk a lista állítását, s majd később, a nagy oszmán és európai csaták összehasonlító adatait áttekintve próbálunk következtetni a veszteség valódi arányaira. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a lista összeállítója szerint a Mohácstól Budáig vezető úton többen (1000-en) haltak meg, mint magában az ütközetben (bár lehet, hogy ennek az 1000 főnek egy része a csatában szerzett sebesülésébe halt bele).⁶²

A Budára való érkezéstől a hazaindulásig a lista több kisebb és egy nagyobb incidensről számol be. Az előbbieik közé tartozik a dunai híd szeptember 23-i összeomlása (ahol 100 ember fulladt meg),⁶³ továbbá egy 20 áldozatot követelő hajósbaleset és 50 akindzsi takarmányozó keresztények általi megölése Péterváradnál október 2-án. Ezek mind reális számok. A krónikákban is említett nagyobb összecsapás helyszínét mindeddig nem ismertük pontosan, mindössze annyit tudtunk róla, hogy valahol Bács és Pétervárad között, a Duna közelében, egy mocsaras, szekérvárral és árkokkal megerősített helyen lehetett, ahol több ezer magyar sáncolta el magát. Pecsevi e tábor helyét Madzsalinának nevezte.⁶⁴ Nem kizárt azonban, hogy a Madzsalina (esetleg Medzsalina) név egyszerűen másolási vagy olvasati hiba, a hadinaplóban és a kortárs krónikákban itt álló 'bedzsene' (*becene*), 'rejtekhely' szó eltorzítása.⁶⁵ A megoldást a lista „Karas-völgy” névalakja adja. Ebben nyilvánvalóan az e tájon, a Vajszka [Vajzka], Bogyán [Bođani] és Palona [Plavna]

58 Davut Erkan: *Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*. İstanbul, 2005. [Szakdolgozat, Marmara Üniversitesi] 116.

59 Uo.

60 Kayhan Atik: *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara, 2001. (T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2747) 263. [Magyarul: Thúry: *Török történetírók*, II. 16. és *Örök Mohács*, 407.] Vö. Thúry: *Török történetírók*, II. 167. 1. j.: egy 1545. évi oszmán krónika szerint „a két részről több ezer ember pusztult el...”.

61 Lásd pl. Joachimus Cureus: *Gentilis Silesiae Annales* (1571). [Magyarul: *Örök Mohács*, 424.]

62 Ugyanakkor az sem kizárt, hogy a súlyos sebesülteket és a rokkantakat – úgy, ahogy Péterváradnál – valamilyen módon (véltetőleg hajókon) hazaszállították.

63 Az erről is tudomással bíró velencei kém, Antonio Boemo megfogalmazása szerint itt „rengeteg török vízbe fullt”: *Örök Mohács*, 202.

64 İbrahim Peçevi: *Tarih-i Peçevi*. I. İstanbul, 1281/1864. 101. [Magyarul: Fodor Pál: İbrahim Peçevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. *Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása*. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp., 2016. 255. Ugyanez: *Örök Mohács*, 473.]

65 Erről lásd *Örök Mohács*, 255. 119. j.

között folyó Karasica-patakot, illetve annak völgyét ismerhetjük fel, amely akkoriban és még nagyon sokáig valóban kiterjedt mocsárvidék volt.⁶⁶ A hadinaplóból és Dszelálzáde krónikájából régóta tudott, hogy itt az ostromló oszmán csapatok komoly veszteségeket szenvedtek,⁶⁷ de listánk az első, amely konkrét számokkal szolgál: a janicsárok parancsnokán (nálá Musza aga, a többi forrásban Súdzsá vagy Kászim aga) kívül hét janicsár ezredparancsnok (*yayabaşı*), 200 janicsár és 500 más katona (a hadinaplóban: timáros szpáhi) vesztette életét, tehát szerinte itt kétszer többen estek el, mint magában a mohácsi csatában. A lista egyetlen jelentősebb, a hadinaplóból régóta ismert veszteségről nem tudósít: arról az 500 levágott és 300-400 elfogott oszmán katonáról, akik az Ibrahim sereget követő két (az egyiket Radics Bosics, a másikat a „nádorispán-oglu”, feltehetőleg Perényi Péter vezette) magyar csapat támadásaiban veszték el.⁶⁸ Ezenkívül név szerint említ még három „vértanúvá” lett főembert, egy továbbirol pedig azt írja, hogy természetes halállal hunyt el.

A lista saját összesítése szerint az oszmán had teljes vesztesége 6580 főre rúgott. Az egyes tételeket összeadva azonban csak 6186 főt kapunk. Lehet, hogy a lista készítője (másolója) végül mégiscsak beszámította az imént hiányzóként említett 800–900 fős veszteség egy részét, vagy beszámított valamit, amit elfelejtett a maga helyén feltüntetni, esetleg a mohácsi csata oszmán halottainak számát emelte fel utólag, hallgatólagosan. Jobb híján fogadjuk el ezt az összesítést „helyesnek” (jóllehet a magyar határokhoz való felvonulás során és a hazaúton elszenvedett és mindenképpen figyelembe veendő veszteségekről nem szól), s nézzük meg, hogyan viszonyul mindez a hadba indult sereg létszámához, illetve a korszak nagy csatáinak veszteségeihez.

A viszonylag „bőséges” forrásanyagnak köszönhetően a Mohácsra felvonuló oszmán haderőről meglehetősen pontos képünk van.⁶⁹ A hadjáratra kirendelt szpáhik és vérteseik száma 45 000 körül lehetett, az udvari zsoldos gyalogosoké és lovasoké együttvéve 16–17 000, az akindzsiké és azaboké együttvéve legalább 15 000, vagyis a harcoló alakulatok létszáma meghaladta a 75–76 000 főt. Ehhez még hozzá kell számítani a jajaikat és a többi

66 Lásd a következő térképeken: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/12406/view/?pg=12&bbox=-1060%2C-7303%2C10805%2C-698>. (Legtöbbi megtekintés: 2022. szeptember 10.); <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/1664/view/?pg=0&bbox=4753%2C-9136%2C14731%2C-3582>. (Legtöbbi megtekintés: 2022. szeptember 10.)

67 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 565.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 92–93 (60/10–15); *Örök Mohács*, 249.; Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, 211–212.; Thúry: *Török történetírók*, II. 172–173.

68 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 565.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 91–92 (59/5–15); *Örök Mohács*, 249.; Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, 210.; Thúry: *Török történetírók*, II. 172. A „nádorispánfi” személye vitatott. Barta Gábor Szapolyai Jánost sejtí a név mögött: *A Sztambulba vezető út (1526–1528)*. Bp., 1983. (Gyorsuló idő) 205–206. 16. j. A törökök azonban inkább (erdélyi) „vajdaként” emlegették Szapolyait, ezért valószínűbbnek gondoljuk Perényit; mellette szól, hogy az ő apjának nádorsága időben sokkal közelebb esik, mint Szapolyai apjáé.

69 A timáros szpáhikra vonatkozó mértéktartó becslést ad és a központi seregére sok új adatot hoz Gábor Ágoston: War-winning Weapons? On the Decisiveness of Ottoman Firearms from the Siege of Constantinople (1453) to the Battle of Mohács (1526). *Journal of Turkish Studies* 39 (2013) 140–141.; Uő: Mohács és Szulejmán szultán, 66–69.; Uő: Ottoman and Habsburg Military Affairs, 292–294. Az ekkori oszmán katonai potenciálra lásd Fodor Pál: Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530). In: *Új korszak határán*, 107–109.

katonaparaszti alakulatot, egy kisebb krími tatár kontingenst,⁷⁰ amelyekkel az összlétszám felmehetett akár 80 000 főre.⁷¹ Érdemes ehhez felidézni, hogy Brodarics István szerint (1528) a magyar sereg egyik fővezére, Tomori Pál, a csata előtti haditanácsban a király nyomatékos kérdésére, hogy akkor valójában mekkora sereggel néznek szembe, azt válaszolta, hogy 300 000 fővel, de annak „harcra alkalmasabb és válogatottabb részét” 70 000 főre becsüli.⁷²

Ezek után világos a képlet: egy 70–80 000-es sereglétszámmal 6580 fős veszteség áll szemben. Az utóbbit most már minden aggály és túlzás nélkül felkerekíthetjük 7000-re, hiszen kizárt, hogy a hadszíntérre való érkezésig és a hazafelé vezető úton ne haltak, rokkantak vagy betegedtek volna meg legalább 500-an (vö. csak a Mohácstól Budáig tartó menetelés 1000 áldozatával!).⁷³ Mindezek után kijelenthető, hogy a mohácsi hadjáratot győztesen megvívó oszmán hadsereg az állományának legalább 8,75–10%-át veszítette el (70 000-es sereggel számolva 10%, 75 000-essel 9,3%, 80 000-essel pedig 8,75%). Hangsúlyozni kell, hogy a teljes veszteség ennél biztosan nagyobb (jóval nagyobb) volt.

Összehasonlításként vessünk egy pillantást a korszak nagy oszmán és nyugati csatáinak adataira (1. és 2. táblázat), bár ezek – különösen az oszmánok – többségükben oly mértékben bizonytalanok, hogy aligha tarthatnak igényt a reprezentativitásra. Bizonyos tendenciák azért kiolvashatók belőlük.

70 Kemal Paşa-zâde: *Tevarih-i Âl-i Osman. X. Defter*. Hazırlayan Şefaettin Severcan. Ankara, 1996. (Türk Tarih Kurumu Yayınları XVIII/13) 215–216.; Thüry: *Török történetírók*, I. 196–198. Ez a segédcsapat nem lehetett túl nagy, lévén, hogy 1525–1526-ban a krími kánságban trónharcok zajlottak: Dariusz Kołodziejczyk: *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*. Leiden–Boston, 2011. (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy 47) 66.

71 Idézett cikkeiben Ágoston 60 000-től 80 000-ig terjedő számokat ad.

72 „...Instanti regi rursus percunctando, quotnam crederet hostium millia esse bello aptiora et selectiora, respondit septuaginta millia.” Stephanus Brodericus: *De conflictu Hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohacz historia verissima. Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum*. Ed. Petrus Kulcsár – Csaba Csapodi. Bp., 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 6) 44–45. Ez a szám Brodarics legújabb és legtöbbet idézett – a különböző gyűjteményes munkákba is felvett – magyar fordításában valamiképpen 60 000-re változott, s ez fut végig a szakirodalomban is. A korábbi fordításokban helyesen 70 000 szerepel. Lásd pl. Brodarics *históriája a mohácsi vésről*. Ford., bev., jegyz. Dr. Szentpétery Imre. Bp., 1903. 35. 1526. szeptember 6-i, Piotr Tomicki alkancellárnak és Andrzej Krzycki przemysli püspöknek írt levelében Brodarics a harcra alkalmas oszmán seregrészt még 80 000-nek mondta: *Acta Tomicianae tomus octavus legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi, Regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae*. Per Stanislaum Gorski, can. cracovien. et plocensem. Continet a. d. MDXXVI. Posnaniae, 1860. 220. No. CLXXXII; Stephanus Brodericus: *Epistulae*. Edidit, introduxit et commentariis instruxit Petrus Kasza. Bp., 2012. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 16) 143. No. 64. [Magyarul: *Örök Mohács*, 137.]

73 Vö. Tallett: *War and Society*, 106.: becslések szerint a korszakban 1 csatában elesettre 3 sebesülésben és balsetben és 6 betegségben elhalt személy jutott.

1. táblázat. Az Oszmán Birodalom seregletérszámai és veszteségei a Mohács előtti nagy győztes csatákban különböző becslések szerint

A csata helye és dátuma	Oszmán had (fő)	Ellenséges had (fő)	A szemben álló seregek összlétszáma (fő)	Kivégzettek (fő)	Becsült veszteség (fő)	Veszteség aránya
Csaldírán (I) , 1514. augusztus 23. ⁷⁴	40 000–60 000	40 000–60 000 (szafavida)	80 000–120 000	szafavida: sok száz ⁷⁵	oszmán: 3000 szafavida: 2000	oszmán: 5–7,5%; szafavida (elesett + kivégzett): 4–6% [vagy 12%] ⁷⁶
Csaldírán (II) , 1514. augusztus 23. ⁷⁷	70 000	60 000 (szafavida)	130 000	szafavida: sok száz ⁷⁸		
Mardzs Dábik (I) , 1516. augusztus 24. ⁷⁹	80 000	70 000–80 000 (mameluk)	150 000–160 000	mameluk: 2000		
Mardzs Dábik (II) , 1516. augusztus 24. ⁸⁰	60 000	50 000–60 000 (mameluk) ⁸¹	110 000–120 000	mameluk: 2000	oszmán: 4000 ⁸² mameluk: 1000	oszmán: 6,6%; mameluk (elesett + kivégzett): 5–6% [vagy 10%] ⁸³
Ridanijsa (I) , 1517. január 22. ⁸⁴	20 000	20 000 (mameluk)	40 000		oszmán: 4000 alatt mameluk: kb. 4000	oszmán: 20% alatt; mameluk: 20%
Ridanijsa (II) , 1517. január 22. ⁸⁵		kb. 20 000 (mameluk)				

74 Emecen: *Zamanın İskenderi*, 120., 144.

75 Ahmet Uğur: *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-name Literature*. Berlin, 1985. (Islamkundliche Untersuchungen 109) 115., 264–265.; Seslikaya: *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzilhâmetleri*, 119.

76 Ágoston szerint (War-winning, 135.) a 60-70 000 fős oszmán sereggel szemben mintegy 20 000 fős szafavida sereg állhatott fel, ami számomra is reálisabbnak tűnik. Ebben az esetben a szafavida veszteség aránya mintegy 12%.

77 Feridun Emecen – Erhan Afyoncu: *Savaşın Sultanları-I. Osmanlı Padişahı İbrahim Mevdân Muharebeleri*. İstanbul, 2018. 355., 371.

78 Uğur: *The Reign of Sultan Selim I*, 115., 264–265.; Seslikaya: *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzilhâmetleri*, 119.

79 Feridun Emecen: *Mercidâbık Muharebesi*. In: *Türkiye Dyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara, 2004. 176.

80 Emecen: *Zamanın İskenderi*, 216–217., 228.; Emecen-Afyoncu: *Savaşın Sultanları*, I. 396.

81 A mameluk sereg méretéről nagyon eltérő vélemények vannak: van, aki csak 5000-7000 fővel számol, mások mameluk források alapján 30 000-ről beszélnek: Robert Irwin: *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Sultanate Reconsidered*. In: *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*. Ed. Michael Winter – Amalia Levano-ni. Leiden–Boston, 2004. 134. Vö. Ágoston: *War-winning*, 138. 30. j.

82 Az Emecen által hivatkozott arab forrás (Ibn Zümbül) szerint az oszmánok 4000 főt, a mamelukok 1000 főt vesztek (Zamanın İskenderi, 228.). Emecen azonban az oszmán tűzfegyverek nagyobb hatékonyságára hivatkozva úgy véli, hogy a mameluk veszteségnek nagyobbnak kellett lennie, ezért egyszerűen megcserélte a számokat – amivel nem lehet egyetérteni. Többen ugyanakkor 15 000 fős oszmán veszteségről beszélnek (lásd Irwin: *Gunpowder and Firearms*, 137.), ami számunkra túlzottnak tűnik.

83 A 10%-os veszteség 30 000 fős sereg esetén áll fenn.

84 Emecen: *Zamanın İskenderi*, 253–254., 265.; Emecen-Afyoncu: *Savaşın Sultanları*, I. 439.

85 Seslikaya: *Selim'in Sefer Menzilhâmetleri*, 90., 156–157.

2. táblázat. A Mohács előtti évtizedek nagy nyugati csatáinak sereg létszámai és veszteségei különböző becslések szerint

Csata helye és időpontja	Szemben álló sereg I (fő)	Szemben álló sereg II (fő)	A szemben álló seregek összlétszáma (fő)	Becsült veszteség a győztesnél és a vesztesnél (fő)	Veszteség aránya
Fornovo , 1495. július 6. ⁸⁶	francia: 10 000-12 700	Liga: 20 000	30 000-32 000	francia (győztes): 1000 Liga (vesztes): 2000	francia (győztes): 8-10% Liga (vesztes): 10%
Cerignola , 1503. április 28. ⁸⁷	francia: 9000	spanyol: 9000	18 000	francia (vesztes): 2000 spanyol (győztes): ?	francia (vesztes): 22,2% spanyol (győztes): ?
Agnadello , 1509. május 14. ⁸⁸	francia: 30 000-40 000	velencei: 34 000	64 000-74 000	francia(győztes): ? velencei (vesztes): 8000 [A két fél összes vesztesége: 14-15 000]	francia (győztes): ? velencei (vesztes): 23,5% [A két fél összes vesztesége: 19-23%]
Ravenna , 1512. április 11. ⁸⁹	francia: 30 000	spanyol, pápai, velencei: 20 000	50 000	francia (győztes): 3-10 000 spanyol, pápai, velencei (vesztes): 10 000-12 000	francia (győztes): 10-30% spanyol, pápai, velencei (vesztes): 50-60%

86 Potter: *Renaissance France at War*, Appendix I. 335.; Mallet-Shaw: *The Italian Wars*, 30.; F. Molnár Mónika: Az itáliai államok hadszervezete és hadseregei (1494-1526). In: *Új korszak határán*, 213-215.

87 Potter: *Renaissance France at War*, App. I. 335.; Mallet-Shaw: *The Italian Wars*, 64-65.; Korpás Zoltán: A Spanyol Monarchia hadszervezete és hadserege (1492-1537). In: *Új korszak határán*, 270-271.

88 F. Molnár: Az itáliai államok hadszervezete, 215-217. Vö. Potter: *Renaissance France at War*, App. I. 336.; Mallet-Shaw: *The Italian Wars*, 89-90. A veszteség bizonytalanságairól lásd azt, amit erről Gagné alapján (Counting the Dead, 821-824., 831-832.) a tanulmány elején írtunk.

89 Az e csatában összecsapó seregek létszámáról és veszteségeikről még a többinél is ellentmondásosabb adatok forognak a szakirodalomban. Frank Tallett (*War and Society*, 5.) szerint a spanyol-pápai sereg 15 500 főből, Mallet-Shaw (*The Italian Wars*, 107.) szerint viszont 20 000 főből állt. Utóbbiak a franciák létszámát 30 000-re vagy annál is többre tették, míg Potter csak 17-18 000-re (*Renaissance France at War*, App. I. 336. Vö. Uo. 209.). A két oldal összes veszteségére vonatkozó becslések 14 000-től 20 000-ig terjednek (ami később, az 1557-ben emelt ravennai emlékoszlopon 40 000-re növekedett, lásd Gagné: Counting the Dead, 829., 832.).

Csata helye és időpontja	Szemben álló sereg I (fő)	Szemben álló sereg II (fő)	A szemben álló seregek összlétszáma (fő)	Becsült veszteség a győztesnél és a vesztesnél (fő)	Veszteség aránya
Novara, 1513. június 6. ⁹⁰	francia: 16 000	milánói, svájci: 9000-13 000	25 000-29 000	francia (vesztes): 4000-5000 milánói, svájci (győztes): 1000-1300	francia (vesztes): 25-31% milánói, svájci (győztes): 7,6-14%
Flodden, 1513. szeptember 9. ⁹¹	skót: 29 000-30 000	angol: 20 000 alatt	49 000-50 000	skót (vesztes): 10 000 angol (győztes): 500-1500	skót (vesztes): 33-34% angol (győztes): 2,5-7,5%
Marignano, 1515. szeptember 13-14. ⁹²	francia: 40 000	svájci: 23 000	63 000	francia (győztes): 4500 svájci (vesztes): 12 000	francia (győztes): 11,2% svájci (vesztes): 52%
La Bicocca, 1522. április 27. ⁹³	francia: 14 000	birodalmi/spanyol, milánói, pápai: 18 000	32 000	francia (vesztes): 3000-4000 birodalmi/spanyol, milánói, pápai (győztes): ?	francia (vesztes): 21,4-28,5% birodalmi/spanyol, milánói, pápai (győztes): ?
Pavia, 1525. február 27. ⁹⁴	francia: 30 000- 32 000	birodalmi/spanyol, milánói, velencei: 30 000	60 000-62 000	francia (vesztes): 8000 birodalmi/spanyol, milánói, pápai (győztes): ?	francia (vesztes): 21,4-28,5% birodalmi/spanyol, milánói, pápai (győztes): ?

90 Mallett-Shaw: *The Italian Wars*, 121-122.; Györkös Attila: A svájci hadseregvezet és haderő a késő középkorban. In: *Új korszak határán*, 223., 226., 230-231. Vö. Potter: *Renaissance France at War*, App. I. 336.

91 Bárány Attila: Skócia hadseregvezete és hadserege (1488-1547). In: *Új korszak határán*, 321-323.

92 Mallett-Shaw: *The Italian Wars*, 127-130.; Potter: *Renaissance France at War*, 209-210., 245.; Györkös Attila: A Francia Királyság hadseregvezete és hadserege (1494-1534). In: *Új korszak határán*, 223., 226., 230-231.; Domokos György: A tűzfegyverek fejlődése Európában a 16. század közepéig. In: *Új korszak határán*, 66. Az összes itáliai csata közül ennél a legbizonytalanabb az elesettek száma: Gagné: *Counting the Dead*, 825.

93 Mallett-Shaw: *The Italian Wars*, 143-144.; Potter: *Renaissance France at War*, 129., App. I. 137.; Korpás: A Spanyol Monarchia hadseregvezete, 270.

94 Mallett-Shaw: *The Italian Wars*, 150-152.; Potter: *Renaissance France at War*, 134., App. I. 137.; Cathal J. Nolan: *The Age of Wars of Religion, 1000-1650: An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*. I. A-K. Westport, CT - London, 2006. 667-668.; Korpás: A Spanyol Monarchia hadseregvezete, 270.

A táblázatok egyik legfontosabb tanulsága, hogy még a győztesek is tetemes veszteségeket szenvedhettek el (nyugaton 7,5%–30%, az oszmánoknál 5%–20%),⁹⁵ s hogy a veszteseknek olykor a haderejük ötöde, harmada vagy akár a fele a csatatéren maradhatott. Frank Tallett említ olyan becsléseket, amelyek szerint a 17. században a győztes átlagban 15%-át veszteti el a katonáinak, a vesztes pedig 50%-át (30% elesik, 20% fogságba esik).⁹⁶ A nagy kilengések dacára úgy tűnik, hogy korszakunkban, amikor a kézi tűzfegyverek kezdik meghódítani a csatatereteket, a győztesnek is legalább 10% körüli veszteséggel kellett számolnia – aligha véletlen, hogy a mohácsi veszteséglista szintén efelé tendál. Ezt az eredményt néhány további oszmán forrás is alátámasztja. Ágoston Gábor mutatta ki, hogy 1521 nyara és ősze között a janicsárok létszámában 11%-os csökkenés következett be, ami nyilván a Nándorfehérvár ostrománál elszenvedett veszteségekből fakad.⁹⁷ A janicsárok 1524–1525-ös létszáma 1527–1528-ra 16%-kal lett kevesebb – itt a csökkenés nagyobbik része talán a mohácsi veszteségeknek tudható be.⁹⁸ Az 1543. évi magyarországi hadjárat elején és végén készült összeírások különbségeiből szintén következtetni lehet a veszteségekre. Ennek aránya a janicsároknál 10%, a többi udvari zsoldos alakulatnál együttesen 7,5% (a gyalogosoknál 8,2%, a lovasoknál 4,7%) volt.⁹⁹ Az elmondottak fényében úgy látjuk, hogy az egykori budaszentlőrinci kódexbe másolt veszteséglista – magát a mohácsi ütközetet leszámítva – hiteles tájékoztatást nyújt az oszmán fél embervesztéseiről, ami tehát *minimálisan 8,75–10% körül lehetett*. Ha a mohácsi csatatéren elszenvedett veszteségeket is pontosabban, a valóságoshoz hívebben adta volna meg, most valószínűleg azt regisztrálhatnánk, hogy az oszmán hadsereg *az állományának legalább 15%-ával fizetett a páratlan győzelmet és zsákmányt hozó hadjáratért*.

V.

A lista második és rövidebb, a magyarok ember- és állatvesztéseit összegző részének értelmezése jóval nehezebb feladat, hiszen itt első pillantásra elfogadhatatlanul nagy számokat olvashatunk. Csak emlékeztetőül: állítólag megöltek 80 000 „hitetlent”, fogságba hurcoltak 200 000-et, elpusztítottak 2000 falut és 100 nagyobb várost, elhajtottak 400 000 juhot és 50 000 marhát. Lehetséges ez? Képes erre 70–80 000 ember? Képes volt néhány hét alatt a lakosságának 8,4–9,3%-ától megfosztani egy 3–3,3 milliós és 307 000 km² kiterjedésű országot?¹⁰⁰

95 A floddeni rendkívül alacsony angol százaléktól eltekintettem.

96 Tallett: *War and Society*, 106.

97 Ágoston: Mohács és Szulejmán szultán, 69.

98 Uo. 68.

99 İpçioğlu: Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi, 140. A cikk ezen adatait már korábban értékelte Dávid Géza: Történelem és régészet kapcsolata a hódoltság korának kutatásában. Találkozási pontok, távlatok. In: *A hódoltság régészeti kutatása*. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Bp., 2002. (Opuscula Hungarica 3) 12. Vö. Ágoston: Mohács és Szulejmán szultán, 69.

100 Kubinyi András: A középkori Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 135–161.; Uő: A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: *Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások*. Szerk. Kovácsics József. Bp., 1997. 93–110.

A kérdésre a történészek többsége „csípőből” azt válaszolná, hogy nem, de nem szabad elfelejteni, hogy a mohácsi hadjárat nem „átlagos” hadjárat volt. Az oszmánok által *Ungurus*nak nevezett ország ekkor már majd 140 éve állta szakadatlan támadásait, akadályozta balkáni térfoglalásukat, és szervezte az ellenük irányuló európai összefogásokat. Ezért az ő szemükben egyre inkább Magyarország testesítette meg „a kereszténységet” (az ő szóhasználatuk szerint „a hitetlenséget”), s lett „ősellenség”, az iszlám elleni fondorlatok melegágya, a gonoszság birodalma, s mint ilyen, az 1453-ban elbukott bizánciak örököse. Ezért lesz „a szőkék népe” (*beni asfer*), vagyis „bizánci” a magyarok neve a 15. század második feléből származó oszmán krónikákban.¹⁰¹ Az oszmánok az 1521. évi hadjáratban megszerezték az ország „kulcsát”, Nándorfehérvárt, s vele a remény is felébredt bennük, hogy hamarosan térdre kényszeríthetik az „átkozott” Magyarországot. Ennek az évszázados álomnak a valóra váltására indultak el 1526 tavaszán, ezért a hadjárat szinte elejétől fogva apokaliptikus dimenziókat kapott: a Kelet és a Nyugat közötti döntő, a végítéletet megelőző összecsapásként élték meg, amelyben Keletet Szulejmán, az új Nagy Sándor képviseli, aki megvalósítja az iszlám uralmát a Földön.¹⁰² A kortárs oszmán krónikák nem is leplezik, hogy a győzelem utáni pusztítást a bosszú és az a vágy vezérelte, hogy egyszer s mindenkorra rendezzék a számlát az ősi riválissal, amely annyi bosszúságot és keserűséget okozott nekik a megelőző évszázadban.¹⁰³ Matrakcsi Naszuh szerint ez magyarázza, hogy bár Szulejmán a kegyelméről és oltalmáról (*aman*) biztosította Buda helyben maradt lakóit a város kulcsainak átadásáért, végül mégis elpusztította a magyarok fővárosát: „De mivel Buda az istenkáromlás és elnyomás központja és a bálványok és a képimádás centruma, összes épületeit és templomait lerombolták és elpusztították, a vár ágyúit, zarbzenjeit, kincstárát, hadszertárát és összes fegyvereit elszedték...”¹⁰⁴ A „végső leszámolás” motívuma érződik abban a döntésben is, hogy az átkelés után lerombolták az eszéki hidat; a katonáknak így adták tudtul, hogy innen már nincs visszaút, s hogy utolsó lehetetlenségig küzdeniük kell az életükért és az iszlám győzelméért.¹⁰⁵ S ez a felfokozott lelkiállapot és bosszúsomj magyarázza azt a dühöt és kegyetlenséget, amellyel a száguldók a mohácsi győzelem után az ország jelentős részét lerohanták, éggették, rabolták és pusztították. Okkal írta a túlélő Brodarics István kancellár: „Nem tudom elhinni, dühöngött valaha is ellenség ilyen kegyetlenül.”¹⁰⁶ Ez a nagy különbség a korszak nyugat-európai háborúihoz képest: míg azokban a civileket általában nem

101 Pál Fodor: *The Formation of Ottoman Turkish Identity*. In: *Identity and Culture in Ottoman Hungary*. Ed. Pál Fodor – Pál Ács. Berlin, 2017. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvolker 24) 19–54., főleg 39–40.

102 Ezt fejti ki Behári *Fethnâme-i Gazâ-i Ungurusz/Kijámetnâme* című verses műve, amelyet közvetlenül a mohácsi csata után, Magyarországon írt. Magyar fordítása: Sudár Balázs: *A végítélet könyve*. Oszmán elbeszélő forrás a mohácsi csatáról. *Történelmi Szemle* 52 (2010) 399., 403., 405., 410.

103 Vö. pl. Bosztán: *Szulejmánnâme* [Szulejmán könyve]. [Magyarul (Ferdi néven, ehhez lásd *Örök Mohács*, 368. 1. j.): Thúry: *Török történetírók*, II. 71–72.]

104 Erkan: *Matrakçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi*, 119.

105 Uo. 107. Vö. Bosztán: *Szulejmánnâme*. [Magyarul: Thúry: *Török történetírók*, II. 66.]; Çelik: *Fethullah Arifi Çelebi*, 79 (202b–217a).

106 Brodarics István: *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről*. Ford. Kulcsár Péter. In: *Örök Mohács*, 321.

vadászták és nem öldösték,¹⁰⁷ itt, két civilizáció összecsapásakor, ez a támadó és végül győztes muszlim fél alapvető taktikai eszközei közé tartozott. Mindezek miatt minden okunk megvan rá, hogy a mohácsi hadjárat emberveszteségeit a szokásosnál is nagyobbban feltételezzük, és óvatosságunkat nem feladva kissé megértőbbek legyünk a nagyobb számok iránt.

Ezek előrebocsátása után térjünk vissza forrásunkhoz, s vegyük szemügyre elsőként a zsákmányolt állatokra vonatkozó állítást. Úgy tűnik, ennek különösebb aggály nélkül hitelt adhatunk. A hadinapló említi, hogy amikor a szultán seregtete elfoglalta és kirabolta Bácsot, „a városban rendkívül sok juh lévén, ötvenezer juhot a pasa [Ibrahim nagyvezír], húszszet pedig Iszkender cselebi defterdár számára hajtottak el”.¹⁰⁸ Ha valóban 70 000 juhot zsákmányoltak csak ebből az egy városból, akkor a feldúlt hatalmas területről a maradék 330 000-et különösebb megerőltetés nélkül összeszedhették.

A következő lépésben tekintsük át, hogy az elsődleges, közvetlenül a csata után keletkezett keresztény és oszmán források mit mondanak a veszteségekről. A legfontosabbak adatait a 3. táblázatban foglaltuk össze.

A korabeli (közép-)európai közvélemény és az utókor elsősorban Brodarics István csata utáni leveleiből, szóbeli közléseiből és 1528-ban írt visszatekintéséből (*Igaz történet...*)¹⁰⁹ alkotott fogalmat az „annus horribilis” emberveszteségeiről. A kancellár részt vett a hadjárat előkészítésében, a csatában, rendkívül jó megfigyelő volt, így adatai kétségkívül mindenki másnál több hitelt érdemelnek, még ha különböző alkalmakkal eltérő számokat közöl is (nyilván annak megfelelően, ahogy újabb és újabb hírekhez jutott). A legteljesebb összegzést a Tomicki lengyel alkancellárnak küldött és az ő iratai között fennmaradt lista és az *Igaz történet...* nyújtja. Az ezekben olvashatókhoz nagyon hasonló, bár több helyütt kicsivel magasabb számokat ad a pápai követ, Burgio által Rómába, Lorenzo Campeggio bíborosnak eljuttatott lista.¹¹⁰ Ezek nyomán a magyar had létszámát a kutatás a Brodarics részadataiból is kiszámítható 26–27 000 főre tette, amelynek több mint fele, legalább 15 000 fő maradt volna a csatatéren¹¹¹ (a vatikáni lista szerint minimum 18–19 000 fő). Kérdéses, hogy a szultán által kivégeztetett 1500 vagy 2000 fogoly beszámítandó-e ebbe; lehet, hogy a vatikáni lista épp ezt teszi, és ezért ad magasabb számot. A keresztény halottaknak az oszmán krónikákban megadott hatalmas számait nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, azok légből kapottak voltak, de a hadinapló egyik bejegyzése igen csak érdemes a figyelmünkre. Bár az első napon, a győzelem lázában, még 50 000 ellenséges gyalog és 4000 lovas haláláról ír, pár nappal később az elsőt leszállítja 20 000-re, a 4000 lovas halálát viszont továbbra is fenntartja, hivatkozva a halottszámállók „egybehangzó véleményére”. A 24 000 keresztény halottat a magyar köztudat sokáig evidenciának

107 Tallett: *War and Society*, 163.

108 Feridun: *Münşeat*, I. 564.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 91 (58/15); *Örök Mohács*, 249.

109 A mű megszületésének és első kiadásának időpontjaira lásd Kasza Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*. Bp.–Pécs, 2015. (Sziluett) 176–191.

110 Közli – Tomicki listájával rendre összevetve – Antonín Kalous: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007) 611–613.

111 B. Szabó János: *Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*. Bp., 2015. 27., 118. Újabb vizsgálatok ennél valamivel nagyobb, 29–32 000 fős magyar sereget is elképzelhetőnek tartanak: Máté Kitanics – Pál Fodor – Norbert Pap: *The Hungarian and Ottoman Forces at the Battle of Mohács*, megjelenés alatt.

3. táblázat. A mohácsi hadjárat magyar embervesztései az eddig ismert keresztény és oszmán források szerint

Forrás	Magyar had létszáma	Püspökök	Világi	Fogságba esett világi	Kivégzett	Nemes	Lovas	Gyalogos	Paraszt	Becstilt összes veszteség (megöltek + elfogottak)
Oszmán hadinapló, augusztus 31. ¹¹²					2000					
Oszmán hadinapló, szeptember 2., 4. ¹¹³					nagyon sok		4000 [páncélos]	20 000		
Burgio, szeptember 5. ¹¹⁴	25 000–30 000					nagy része	nagy része	teljes gyalogság		
Brodarics Tomickinak és Krzyckinek, szeptember 6. ¹¹⁵	20 000						kis része	10 000 (teljes gyalogság)		
Agostino da Mula, szeptember 12. ¹¹⁶								14 000 (teljes magyar veszteség)		
Hernach folget... röpirat, szeptember 30. ¹¹⁷								15 000 (teljes magyar veszteség)		
Brodarics Szydowieckinek, október 3. ¹¹⁸				jó néhány	1503			12 000? (az összes halott száma)		

112 Feridun: *Münşeat*, I. 562.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 83 (50/10–15); Öörk Mohács, 245.113 Feridun: *Münşeat*, I. 562.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 84 (51/5 és 51/15); Öörk Mohács, 246.

114 Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak, Pozsony, 1526. szeptember 5.: Öörk Mohács, 131.

115 Brodericus: *Epistulae*, 143. No. 64. [Magyarul: Öörk Mohács, 137.]

116 Agostino da Mula jelentése, Udine, 1526. szeptember 12.: Öörk Mohács, 147.

117 A *Hernach folget des Bluthunds...* című röpirat, 1526. szeptember 30.: Országos Széchényi Könyvtár. Régi Nyomtatványok Tára. Röpl. 66. [Magyarul: Öörk Mohács, 177.]

118 Brodarics István levele Krzysztof Szydowiecki kancellárhoz, 1526. október 3.: Öörk Mohács, 180.

Forrás	Magyar had létszáma	Püspökök	Világi	Fogságba esett világi	Kivégzett	Nemes	Lovas	Gyalogos	Paraszt	Becsült összes veszteség (megöltek + elfogottak)
Tomicki listája, október ¹¹⁹		7	21	53			4000	10 000	5000	200 000
Vatikáni (Burgio-féle) lista, 1526 [észe] ¹²⁰		7	23			600 vagy több	6000	12 000	5000	150 000 ¹²¹
Zárai Jeromos, október 22. ¹²²		6	28 és még sokan mások						6000 (Pilisben)	400 000 (megöltek és elhajtott gyerekek)
Antonio Boemo, november 12. ¹²³		6	16			nagyon sok		8000 (az összes magyar halott)		8000 fogoly, számtalan gyermek és 2500 zsidó fogoly
Brodarics: igaz történet (1528) ¹²⁴	24 000–25 000 (nászadosok nélkül)	7	29		1500	500	3000–4000	10 000–11 000? (12 000–13 000-ból „igen kevés menekült meg”)		200 000

119 *Acta Tomiciania*, VIII. 228–230. No. CXCH. [Magyarul: Örök Mohács, 185–187.]

120 Kalous: Elfeledett források, 611–613.

121 Kalous szerint (Elfeledett források, 612. 47. j.) a „II^c millia”-ként leírt számban a második I-es áthúzása miatt az eredetileg 200 000-es szám 150 000-nek olvasandó. Vö. Örök Mohács, 219; hibásan 2000-nek fordítva.

122 Zárai Jeromos levele Giovanni Antonio Dandolo-nak, Somogyban, 1526. október 22.: Örök Mohács, 195–198.

123 Antonio Boemo velencei kém jelentése, 1526. november 12.: Örök Mohács, 202.

124 Brodaricus: *De conflictu*, 56–57. [Magyarul: Brodarics: Igaz történet. In: Örök Mohács, 321–322.]

tekintette,¹²⁵ utóbb azonban a kutatás (Brodarics említett listájára hivatkozva) elvetette, mondván, ennyi halott a teljes magyar sereg pusztulását jelentette volna.¹²⁶

Újabban azonban felmerült, hogy az akár 10–12 000-re is felmenő, nem harcoló magyar tábori személyzet (kocsisok, kísérők, szolgák stb.) veszteségeit is figyelembe kellene venni¹²⁷ – ez esetben az oszmán halottszemlélők 24 000-es adata már nem is állna túl messze a valóságtól.¹²⁸

Itt kénytelenek vagyunk rövid kitérőt tenni. A hadinapló megfogalmazásából egyértelmű, hogy becsült számról van szó. Nem is lehet más, hiszen a keresztény katonák közül rengetegen veszték a Dunába és a környék mocsaraiba, ezért a meglévő holttestek számához (legalább 14–15 000 fő) hozzátettek még annyit, amennyit a vízen úszó és a mocsárból kilátszó, de kihalászhatalan maradványok alapján még valószínűnek tartottak. Az is vizsgálendő kérdés, hogy valójában milyen céllal vették számba az ellenség halottait. A muszlim vallástörvény és Mohamed próféta mindig irányadónak számító szokásai szerint a megölt ellenfeleknek ugyanúgy jár a végtisztetség, ahogy a saját halottaknak (elvben a sebesültek bántalmazását, a csataterőről menekülőket üldözését, az elfogottak kivégzését, a halottak megcsonkítását – például a fejek levágását és lándzsahegyre tűzését – is tilalmazták).¹²⁹ Ám „elv” és „gyakorlat” rendszerint eltért egymástól, ahogy azt szemléletesen mutatja a fejbegyűjtés oszmán szokása: az oszmán seregben a vallásjogra fittyet hányva századokon át a levágott és beszolgáltatott fejek száma alapján osztották a jutalmakat és a fizetésemeléseket.¹³⁰ Lehet, hogy különféle megfontolásokból az oszmánok „hitetleneket” is temettek Mohácson, de

125 Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. I. Pest, 1846. 14.

126 Gyalóky Jenő: A mohácsi csata. (1526. augusztus 29.) In: *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926. 238.

127 B. Szabó: *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*, 118. 1526. augusztus 25-én Jacopo Sadoletto pápai titkárnak írt levelében Burgio pápai követ ugyancsak 40 000 főre tette a királyi sereg létszámát: *Örök Mohács*, 123.

128 Érdekes, bár nyilván semmit sem bizonyít, hogy Istvánffy Miklós is úgy tudta: a csatában és menekülés közben mintegy 22–23 000-en pusztultak el: Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. [Részlet.] In: *Örök Mohács*, 459.

129 Muhammed Hamidullah: *İslâmda Devlet İdaresi...* Ford. Kemal Kuşçu. İstanbul, 1963. 208.; Ünal Kılıç: *Düşmanlarına Bile Merhametli Muhammed (SAV) (Savaşlar Çerçevesinde)*. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2013) Nr. 2. 20., 24–27., 30–31.

130 Fodor Pál – Pap Norbert – Kitanics Máté: Kiket rejthetnek a sátorhelyi tömegsírok? Néhány gondolat a mohácsi csata tömegsírainak vizsgálatáról, 4–6. https://www.academia.edu/45596174/Fodor_P%C3%A1l_Pap_Norbert_Kitanics_M%C3%A1t%C3%A9_Kiket_rejthetnek_a_s%C3%A1torhelyi_t%C3%B6megs%C3%ADrok_N%C3%A9h%C3%A9ny_gondolat_a_moh%C3%A1csi_csata_t%C3%B6megs%C3%ADrjainak_vizg%C3%A1lat%C3%A1r%C3%B3l. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 31.) Egy másik példa: a pogány araboknál dívó, „szeber”-nek nevezett kivégzési módot (amikor az elfogott ellenfeleket kikötve és céltáblának használva lenyilazták) a Próféta tiltotta (Kılıç: *Düşmanlarına Bile Merhametli Muhammed*, 24–25.), ám az oszmánok 1541-ben Buda alatt épp így végeztek ki három elfogott zászlóst: *Buda oppugnata. Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*. Szerk. Kasza Péter. Bp., 2021. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és Emlékezet) 265–266.; Szalai Béla: *Így tudták, így hitték, így képzelték. A magyar történelem kortárs metszeteken 1514–1592*. Bp., 2021. 31., 140. 48. kép.

korabeli párhuzamok alapján úgy tűnik, az ellenség maradványait (testeket, fejeket) nem annyira kegyeleti, mint inkább zsákmányolási¹³¹ és rituális célokból gyűjtötték össze, s a végtisztességet csak a saját „vértanúknak” adták meg úgy, ahogy azt a muszlim vallásjog előírja: lemosás nélkül, saját véres ruházatukat használva halotti lepelként. A csaldiráni hadjárat egyik naplója fedi fel, hogy az „autodafékra” emlékeztető tömeges kivégzések mellett miféle szokásoknak áldoztak még az oszmánok a nagy győzelmek után: „Másnap pedig azon a síkon időztek; a vértanúkat összehordták és eltemették, és győzelmi jelentéseket írtak és küldtek el mindenfelé. A levágott fejeket pedig abban a völgyben a királyok szokása szerint helyenként kupolaformában felhalmozták, és a »szemrehányás követ« zúdították rájuk” – azaz szidalmazták és ócsárolták őket.¹³² Nem kizárt, hogy a mohácsi síkon is valami hasonló rítussal gyalázták a gyűlölt ellenség földi maradványait. A források reménytelenül ellentmondásosak a tekintetben, hogy hány hullahalmot emeltek az oszmánok Mohácson. Lehet, hogy a testeket és a fejeket külön halmozták fel (ezt többen állítják), de az is lehet, hogy a fogságba esett, a vérengzéseket szemtanúként átélő és utóbb elengedett Herczeg Miklós királyi kamarásnak kell inkább hinnünk, aki a szintén szemtanú hadinapló írójával egyetemben egyetlen óriási halomról tud:

„[Herczeg] még azt is elmondta, hogy a csata másnapján 1503 különböző rendű és rangú foglyot vezettek a szultán elé és a szemé láttára lemészárolták valamennyit, majd hulláikból, miként más esetekben holttesteiből is óriási halmot emeltek. Azt mondja, az 1503 mellett volt ott még vagy tizenkétezer holttest, pedig a törökök eltemették a sajátjaikat.”¹³³

131 Különösen a páncélok, a fegyverek, a ruházat és a lószerszámok érdekelték őket. A jelek szerint a páncélokot a kincstárnak foglalták le. Erre utaló eset: Fodor Pál: Így kezdődött a török hódoltság... *Keletkutatás* 1995. tavasz, 91–96.

132 „*Ve yarındası dahi ol sahrada tevakkuf buyurulub ve süiheda nakl ve defin kılınub ve fetihnâmeler yazılıb etraf ve eknafa irsal buyurulub ve kesilen başları ol vadide resm-i müllâk üzere yer yer kubbe gibi yağdırub ve üzzerlerine senk-i melâmet yağdırub...*” Seslikaya: *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri*, 56. A „szemrehányás/feddés/kárhóztatás köve” (*seng-i melamet*) az iszlám formális előírásait hanyagul vagy éppen semmibe vevőkkel (különösen egyes eretnekgyanús dervisrendekkel) szembeni helytelenítés jelképes kifejezése; itteni használatát az is indokolja, hogy a szafavidákat eretnekeknek tekintették. A kifejezés klasszikus oszmán irodalomban való használatára lásd Erdem Sevimli: *Klasik Şiirde Izdirabın Aşırı Boyutu: Seng-i Melâmet. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (2020) Nr. 1. 295–348. Jóllehet az iszlâmban – igaz ritkán – vannak példák tényleges kövezésre (az ellenség sírjának megkövezésére, erről lásd Toufic Fahd: *La divination arabe. Études religieuses, sociologiques et folkloriques sur le milieu natif de l'Islam*. Leiden, 1966. 189. 3. j.), itt nem erről, hanem „szóbeli megkövezésről” van szó.

133 Brodaries István levele Krzysztof Szydlowieczi kancellárhoz, Pozsony, 1526. október 3.: *Örök Mohács*, 180.

VI.

Jól ismert azonban, hogy 1526 második felében nemcsak Mohácson zajlott le véres ütközet, hanem az ország más részein is súlyos áldozatokat követelő összecsapásokra került sor a portyázó török seregrészek és a megerősített helyekre húzódó lakosság között.¹³⁴ Ezeket a magyar kutatás kimerítően számba vette már,¹³⁵ ezért csak röviden érintjük őket, majd próbáljuk megbecsülni az áldozatok számát – tudva persze, hogy a lehetetlenséggel határos feladatra vállalkozunk.

Az egyik legnagyobb harci cselekmény Esztergom közelében, a Gerecse hegységben fekvő Marótnál történt, ahol az esztergomi érsek vadászkastélyánál sok ezer magyar menekült sáncolta el magát. A szekérvárral körülvett tábornak a janicsárokkal és tüzérséggel megerősített oszmán egységek háromnapos harcban (szeptember 13–15.) bevették, s veszteségeiken feldühödve a benne lévők nagy részét lemészárolták, kisebb részét pedig foglyul ejtették. Az itt összegyűlt és áldozatul esett keresztények számát a források 6000 és 25 000 fő közé teszik, miközben a legfrissebb feldolgozás 13–16 000 embert valószínűsít.¹³⁶

Egy másik magyar „tábor az Mátra hegyin gyűlt vala, kit az terek megvének, mind a nípet levágának” – írja a *Memoria rerum* néven ismert, rendkívül jól értesült forrás a 16. század közepén.¹³⁷ Sajnos arról nem szól, hogy hány embert öltek meg itt az oszmánok. Talán nem esünk az önkényeskedés hibájába, ha legalább 3000–4000 főt feltételezünk, hiszen úgy tűnik, ezekbe a sebtében felállított erődökbe akár több megye menekültjei is összezsúfolódhattak (ahogy az Maróton is történt).

A harmadik magyar ellenállási góc a már emlegetett Bácsott alakult ki, ahol a város lerohanása és a férfilakosság zömének kiirtása után életben maradtak egy nagy templomba (egyos oszmán krónikásoknál: kolostorba) menekültek, és mivel jól fel voltak fegyverkezve, egészen estig vitézül ellenálltak. Ekkor azonban a törökök felülkerekedtek, a templomot szétrombolták, az életben maradt lakosokat pedig foglyul ejtették.¹³⁸ Mivel Bács is erődített, komoly várral rendelkező hely volt, feltehető, hogy menekültek

134 „A mint az árvíz ként rohanó hadsereg mindenfelé elszárguldozott, a támadása elől futó pokolra valók nehezen hozzáférhető és megerősített helyekre menekülve barrikádokat emeltek, a nagy városok utczeit, tereit és városrészeit eltorlaszolták.” Thury: *Török történetírók*, II. 170. [Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, 208.]

135 Jászay: *A magyar nemzet napjai*, 4–33.; Bánkuti Imre: *Az Alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után, 1526–1527*. *Acta Historica* 2 (1957) 3–30.; Barta: *A Sztambulba vezető út*, 7–19.; Bárány Attila: *A kereszténység védőbástyája 1526 őszén*. In: *Őrzők, vigyázatok a határral Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. Pószán László et al. Bp., 2017. 293–318.; Pfeifer Attila: *Keresztény–török harcok a Bácska délnyugati részén 1526–1606 között*. *Belvedere Meridionale* 29 (2017) Nr. 2. 85–100.

136 Kádár Tamás: „Kis Mohács” a Gerecse szívében: a maróti csata. *Honismeret* 46 (2017) 1. sz. 47–52. Az esemény fő forrása: Zermegh János: *Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról (1566 után)*. In: *Krónikáink magyarul*. III/2. Vál., ford. Kulcsár Péter. Bp., 2007. (Történelmi források 3) 137–138.

137 1504–1566. *Memoria rerum*. *A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv)*. S. a. r., utószó, jegyz. Bessenyei József. Bp., 1981. (*Bibliotheca Historica*) 30. Ugyanez: *Őrök Mohács*, 403.

138 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 564.; Schaendlinger: *Feldzugstagebücher*, 90–91 (58/10–15); *Őrök Mohács*, 249.; Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, 209.; Thury: *Török történetírók*, II. 170–171.; Kemalpasazâde (Kemal Paşa-zâde: *Tevarih*, 336–338.; Thury: *Török történetírók*, I. 272–273.) és a később író Arifi (Çelik: *Fethullah Arifi Çelebi*, 81.) érdekes módon úgy tudta, hogy a város lakói megadták magukat, és ennek fejében javaikat hátrahagyva szabadon elvonulhattak. A hadjárat idején történtek fényében nehezen hihető állítás.

is szép számmal duzzasztották az ellenálló és a későbbi áldozatok számát, ami itt sem lehetett 1000–2000-nél kevesebb.¹³⁹

Miközben Ibrahim seregtestének egyes csapatai sikertelenül próbálkoztak a Szabadkán kialakított magyar tábor (mások szerint a mocsaraktól körülvett vár) kiostromlásával,¹⁴⁰ a szultán vezette csapatok szinte egy második mohácsi csatára kényszerültek Bogyán és Palona térségében, a Karasica-patak mocsarakkal teli völgyében. Valószínű, hogy Bács és Bodrog megye, sőt a túlsó part menekülőinek java része az itt kialakított székértábor és az ingoványos terep védelmében remélte átvészelni az oszmán had elvonulását. Hogy nagyon sokan, talán a maróti táborban összegyűlteknél is többen lehettek, abból is valószínű, hogy az oszmánok – ahogy fentebb már említettük – közel 1000 embert veszítettek a harcban. Mindezeket figyelembe véve talán nem túlzunk, ha a magyar áldozatok számát legalább 10 000-re tesszük.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a mohácsi csatában és a rá következő hetekben lezajlott nagyobb összecsapásokban a magyar fél legalább 50 000 embert veszített. (Lásd 4. táblázat. Az összegzésnél a kisebb értékekkel számoltunk.)

4. táblázat. Az 1526. év nagyobb összecsapásainak magyar vesztesége

Mohács	24 000
Marót	13 000–16 000
Mátra	3000–4000
Bács	1000–2000
Karasica völgye	10 000
Összesen	51 000

Ezt a számot tovább gyarapították a szeptember 1-én meginduló oszmán portyák kártételei. Sajnos ezek „eredményeiről” kevés konkrétumot tudunk, de azt igen, hogy – amint már említettük – rendkívüli kegyetlenséggel folytak, és hogy az ország óriási területeit érintették. Háromnapos tombolás után, szeptember 4-én a szultán ugyan átmenetileg leállította az akindzsik száguldozásait, de a Budára való megérkezés, majd a Pestre történő átkelés után az ország minden elérhető részére ráeresztette őket. A *Memoria rerum* és más források szerint első menetben a Dunántúl különböző részei (Zala, Somogy, Vas, Sopron, Tolna és Pilis vármegyék) estek áldozatul.¹⁴¹ Egyes oszmán krónikák szerint még

139 Sajnos Bács ekkori lakosságát nem ismerjük, mert az 1522. évi tizedjegyzékből kihagyták. De tudjuk, hogy a közvetlen keleti határában fekvő Bánca falu 100 körüli adófizetővel rendelkezett. Ez igen nagy szám, hiszen a másik megyének nevet adó Bodrog mezővárosban csak 70 körüli adózó volt. Bács csak nagyobb lehetett a szomszédos falunál. Lásd Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből.* Bp., 1954. 35–36., 59–60.

140 1504–1566. *Memoria rerum*, 30. Ugyanez: *Örök Mohács*, 403.; Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története.* I–II. Szabadka, 1886–1892. I. 48.

141 1504–1566. *Memoria rerum*, 30. Ugyanez: *Örök Mohács*, 402.

a nyugati határokon túli („császári”) területekre is beütöttek.¹⁴² A második fázisban következett a Duna–Tisza köze, ahol északon egészen Vác, Nyitra, Hatvan, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Szécsény, Kassa, Körmöcbánya, Losonc és Rimaszombat vidékéig jutottak el a dúló-fosztogató csapatok,¹⁴³ délen pedig, mint már láttuk, a Duna vonaláig. A többen is alaposabban, széles sávban pusztították el a Duna mindkét partját, az embereket levágva vagy rabságba hurcolva.¹⁴⁴ Az ország legnagyobb, gazdasági szervező központként működő városai közül felégették a fővárosi funkciót betöltő Pest és Buda ikervárosát, templomai és a királyi palota kincseinek javát Buda zsidó lakosságával együtt az Oszmán Birodalomba szállították;¹⁴⁵ lerohanták Pécsset, ahol a magát megadó lakosságot lemészárolták;¹⁴⁶ Székesfehérvárt, ahol ugyancsak megölték az ott összegyűlt menekülők többségét¹⁴⁷ (a várat egyik helyen sem tudták bevenni); Szegedet, amelynek lakossága elmenekült ugyan, de a környékről szekerekkel érkező gyanútlan, vásároló nép szabad prédája lett Ibrahim seregtestének;¹⁴⁸ megtámadták, bár elfoglalni nem tudták Esztergomot, Visegrádot, Tatát, Komáromot (egyes források szerint Győrig is eljutottak), viszont felprédálták Kecskemétet, Félégyházát és sok más alföldi várost.¹⁴⁹ Kemálpasazáde nem véletlenül érezte szükségesnek kiemelni, hogy

„...most olyan országba mentek, a hova a bégek és vezérek közül még egy sem csapott be s a melynek gonosz hitetlen lakosai még nem látták a szent harc felszálló porát és nem hallották az akindzsik nevét. [...] Olyan országba hatoltak be, melynek minden zege-zuga tele van kincssel, gazdagsággal s szép, mint tavasszal a természet.”¹⁵⁰

- 142 Kemal Paşa-záde: *Tevarih*, 324.; Thúry: *Török történetírók*, I. 263.; Bosztán: *Szulejmánnáme*. [Magyarul: Thúry: *Török történetírók*, II. 71–72.]
- 143 1504–1566. *Memoria rerum*, 30. Ugyanez: *Örök Mohács*, 403.; Werbőczy István levele Derencsényi Miklóshoz, Dobronya, 1526. szeptember 23.: *Örök Mohács*, 159.; Brodarics István levele Krzysztof Zydłowiecki kancellárhoz, Pozsony, 1526. október 3.: *Örök Mohács*, 179.; Borovszky Samu: *Borsod vármegye története a legrégibb időkől a jelenkorig*. I. A vármegye általános története az őskortól a szatmári békéig. Bp., 1909. 78.
- 144 Antonio Boemo velencei kém jelentése, 1526. november 12.: *Örök Mohács*, 202. (30 mérföld szélességben); Caspar Ursinus Velius: *Tíz könyv a magyar háborúról*. Ford., jegyz., utószó Szebelédi Zsolt. Máriabesnyő, 2013. (*Scriptores Rerum Hungaricarum* 7) 116. Ugyanez: *Örök Mohács*, 360.; 1504–1566. *Memoria rerum*, 30. Ugyanez: *Örök Mohács*, 403.; Kemal Paşa-záde: *Tevarih*, 328.; Thúry: *Török történetírók*, I. 266.
- 145 Az 1526. évi hadinapló: Feridun: *Münşeat*, I. 563–564.; Schaendlinger: *Die Feldzugstagebücher*, 86–87 (54/5–10) és 88–89 (56/10).; *Örök Mohács*, 247–248. Haraszi György: *Pannoniától Magyarorszáig. A magyarországi zsidóság annotált kronológiája az előidőktől napjainkig*. I. *Hágár földjén. A kezdetektől az ország három részre szakadásáig*. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 250.
- 146 Szakály Ferenc: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543. In: *Pécs a hódoltság korában*. Szerk. Szakály Ferenc – Vonyó József. 2. kiad. Pécs, 2012. (Pécsi Mozaik 2) 18–20.
- 147 *Örök Mohács*, 148., 194–195., 202., 212–213., 215.
- 148 Szakály Ferenc: Pusztulás és újjáépülés a mohácsi csata utáni években. In: *Szeged története*. I–IV[V]. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983. I. (A kezdetektől 1686-ig) 499–500.
- 149 Összefoglalóan lásd Jászay: *A magyar nemzet napjai*, 4–33.; Bánkuti: *Az Alföld népének harca*, 8–15.; Barta: *A Sztambulba vezető út*, 7–19.
- 150 Kemal Paşa-záde: *Tevarih*, 324.; Thúry: *Török történetírók*, I. 263.

A rablóportyákon az oszmánok a korábbi századokban már jól bevált módszereket alkalmazták. Bosztán a következőket írja ezekről:

„Ama tartományt egész Németországig elborították fekete füsttel és a lovasok által fölvert porfelleggel s elpusztították és kietlenné tették; a falvakat és városokat föl-égették, a várakat és erődöket megrohanták és szétrombolták, a gonosz természetű hitványokat¹⁵¹ leölték; a kisebb és nagyobb fiú- és leánygyermeket foglyokká téve elhajtották; az élő és élettelen jószágot elrabolták s azután épen és gazdagon, tömérdek zsákmánnyal tértek vissza.”¹⁵²

A portyákról beszámoló többi keresztény és oszmán forrásban is azt találjuk, hogy a 13–14 évesnél idősebb férfiakat rendre kardélre hányták, s csak az ennél fiatalabb (a kor fogalmai szerint gyermeknek számító) fiúkat, lányokat, valamint az asszonyokat hagyták életben és hajtották el (az öregeket néha elengedték, néha levágták).¹⁵³ Az első nagyobb fogolycsapatot, amelyet még a Mohácsról kirajzó akindzsi fogdostak össze és hoztak a táborba, ugyancsak rövid úton kivégezték. Míg a hadinapló erről csak annyit mond, hogy „nagyon sok gyaurnak vágták le a fejét,”¹⁵⁴ Jászay óta a lemészároltak számát a magyar történetírásban 4000-re szokás tenni, de ez félreértésen alapul.¹⁵⁵

Az oszmán rablóhadjáratok másik kiemelt célpontja a templomok, kolostorok, általában az egyházi intézmények és a klérus tagjai voltak. E stratégiának esett áldozatul kódexünk eredeti birtokosa, a budaszentlőrinci pálos kolostor, a pilisi apátság és sok más egyházi intézmény. Mint a *Memoria rerum* ismeretlen szerzője fogalmaz: a török „Budát, Pestet, az körül való városokat, szentegyházokat, kalastromokat mind megígítteté”.¹⁵⁶ A klerikusok leölése és elhurcolása, a képek lerombolása, az oltárok megszenteltetése és az egyházi kincsek elrablása nemcsak értékes zsákmányhoz juttatta a hódítókat, de az ellenfél morális tartásának, ellenállási hajlandóságának megtörésére is szolgált:

151 Értsd: a férfiakat.

152 Bosztán: *Szulejmánnáme*. [Magyarul: Thúry: *Török történetírók*, II. 72.]

153 Agostino da Mula jelentése, Udine, 1526. szeptember 15.: *Örök Mohács*, 151.; Hírszerzői jelentés Magyarországgal kapcsolatban, Pettau, 1526. szeptember 20.: *Örök Mohács*, 159.; Zárai Jeromos levele G. A. Dandolónak, Somogyban, 1526. október 22.: *Örök Mohács*, 195.; Egy cseh úr levele a Santa Clara kolostor főnöknőjének, 1526. november: *Örök Mohács*, 215.; Harmadik oszmán győzelmi jelentés, 1526. október 9–10. körül: Feridun: *Münşeat*, II. 11.; Thúry: *Török történetírók*, II. 395.; *Örök Mohács*, 266.; Kemal Paşa-zâde: *Tevarih*, 324–325.; Thúry: *Török történetírók*, I. 263.; Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, 205–206., 209.; Thúry: *Török történetírók*, II. 168–169., 171. A portyázók fő célpontjai már a 15. században is a fiatal fiúk, lányok és a nők voltak: Oliver Jens Schmitt – Mariya Kiprovskaja: Ottoman Raiders (Akincis) as a Driving Force of Early Ottoman Conquest of the Balkans and the Slavery-Based Economy. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 65 (2022) 523., 533.

154 Az 1526. évi hadinapló (szeptember 4-én): Feridun: *Münşeat*, I. 562.; Schaendlinger: *Die Felzugstagebücher*, 84 (51/15); *Örök Mohács*, 246.

155 Jászay: *A magyar nemzet napjai*, 14.; öt követi Bánkuti: Az Alföld népének harca, 4. és Barta: *A Sztambulba vezető út*, 3. A félreértés forrása Joseph von Hammer-Purgstall (*Geschichte des osmanischen Reiches. Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. I–IV. Pesth, 1840. [Zweite verbesserte Auflage] II. [1520–1623] 54.), aki Pecsevire hivatkozva beszél 4000 főről. Pecsevi azonban az augusztus 31-én kivégeztettek számát teszi (hibásan) 4000-re, a szeptember 4-i, második kivégzésről nem szól.

156 1504–1566. *Memoria rerum*, 30. Ugyanez: *Örök Mohács*, 453.

annak a régi elvnek az igazságát támasztotta alá, hogy a győztes istene hatalmasabb a vesztesénél.¹⁵⁷

Hogy az augusztus 29-től néhány nap kihagyással október 9–10-ig folyó portyázások során hány embert öltek meg a győztesek, azt adatok híján nem lehet megmondani, de az eddigiekben összeszámolt kereken 50 000 fős veszteséget (a nagyobb összecsapások áldozatait) különösebb aggály nélkül kiegészíthetjük még legalább 10 000 emberrel (különösen, ha figyelembe vesszük az oszmán egységek kevésbé ismert szerémségi pusztításainak¹⁵⁸ és a második mohácsi kivégzésnek az áldozatait), amivel mintegy 60 000 fős teljes veszteséghez jutunk. Egy ekkora kiegészítés indokoltságát alátámaszthatja a magyar ügyekben tájékozott Paolo Giovio, aki 1551-ben azt írta, hogy a törökök Buda 1526. szeptember eleji elfoglalása után 15 000 ezer embert öltek meg vagy hurcoltak fogságba.¹⁵⁹

A foglyok számára vonatkozóan nincs sok fogódzónk, legfeljebb az oszmán krónikások lelkendező sorai, amelyekkel a zsákmány kivételességét ecsetelték. Dzselaázade például ezt írja Szeged elpusztításáról szólva:

„A foglyok száma nagyobb volt a seregénél... Még soha nem lehetett látni a hadi foglyoknak ilyen nagy mennyiségét, úgy hogy a táborban egy kolduló szegénynél kilencz tündér szépségű, gyönyörű arcú fogoly volt, a gazdagok zsákmánya pedig határtalan vala. [...] A szekerek rakva voltak szép arcú, jázmin ábrázatú, rózsza illatú, a tevesorokon pedig a szállítókosarak színültig voltak ezüst testű és a fürtjeikkel boldogságot nyújtó szépségekkel.” [Kiemelés tőlünk.]¹⁶⁰

A 17. század közepén író Pecsevi, aki helyi és családi hagyományokat is beleszótt elbeszélésébe, ezt mondja ugyanerről:

„Ebben a prédadús hadjáratban az iszlám seregének osztályrésziül jutó zsákmány messze meghaladta a megszokott mennyiséget. Mindenki ezüst- és aranyedényekkel és finom szövetekkel töltötte meg poggyászát, a legszükségesebbeken kívül elhanyagáltak durva zsákjaikat és pokrócaikat, a foglyaikat pedig úgy hajtották, mint a birkanyáját.

157 Pál Fodor: *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Bp., 2016. [2nd. ed.] 44. Vö. Schmitt–Kiprovka: Ottoman Raiders, 550., 553–554.: 1471-ben Karintia, 1480-ban Stájerország klerikusaira vadásztak a betörő oszmán csapatok.

158 A szultáni had július első napjaiban kezdte meg az átkelést a Szerémségbe, és ettől fogva augusztus 3-ig, amikor a szultán (nyilván már a jövőre gondolva) megtiltotta a szerémségi falvak égetését, e tájat is derekasan pusztította (ezért is menekültek különböző rejtékhelyekre a lakosok). Lásd Az 1526. évi hadinapló. In: *Örök Mohács*, 242. Elesett közel 1000 katona Pétervárad ostrománál, lásd B. Szabó: *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*, 26. A Racsa elfoglalása után egy 300 fős magyar lovasalakulat felszámolásával végződő összecsapásról Matrakcsi Naszuh ad hírt: Erkan: *Matrâkçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi*, 105.

159 Paolo Giovio: *Historia sui temporis*. [Magyarul: *Örök Mohács*, 386.] Az öt követő történetírók egy részénél ebből aztán 150 000 fő lett, lásd pl. Joachimus Cureus: *Gentis Silesiae Annales* (1571). [Magyarul: *Örök Mohács*, 424.]

160 Demirtaş: *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, 210.; Thüry: *Török történetírók*, II. 172. (A magyar fordítás az eredeti alapján kiegészítve.)

Senki sem kételkedett benne, hogy számuk több mint kétszeresen meghaladta az iszlám seregéét.”¹⁶¹

Nagy kérdés, hogy ha ez igaz volna is, hogyan tudtak ekkora embertömeget magukkal vinni és főleg élelmezni, amikor a hadinapló szerint a visszaúton már komoly élelemhiánytól szenvedtek. Nos, önmagában nem példa nélküli a nagy arány: állítólag az 1438-as erdélyi betöréskor is több volt a fogoly, mint a portyázó (ha nem is kétszer annyi).¹⁶² A másik figyelembe veendő tényező, hogy a „szállítási technika” igen nagyszámú fogoly elhurcolását is lehetővé tette: a rabokat 6-12-esével fűzték egy láncra, s így egy ember sok rabot tudott hajtani, vagy szekereken és tevékre szerelt kosarakban szállítani.¹⁶³ A 15. századi krónikás, Ásíkpaszáde meséli el, hogy 1438-ban kilenc fogollyal és négy lóval tért vissza Edirnébe, ahol a zsákmány eladásából tetemes haszonra tett szert.¹⁶⁴ A katonák zömének azonban nem kellett ilyen hosszú utat megtennie (1526-ban sem): a határon, a fogolyötöd-adó (*pençik*) lefizetése után (ezt a mohácsi hadjáratban Péterváradnál szedték be) rendszerint gyorsan eladták zsákmányukat a sereget kísérő kereskedőknek.¹⁶⁵ A birodalom belsejébe szállítottakra két bizonytalan adatunk van. A hadjárat befejezése után, október végén Girolamo Rorario, VII. Kelemen pápa diplomatája azt írta Londonba, hogy a törökök a zsidókon kívül 5000 foglyot vittek el hajókon.¹⁶⁶ A Velencének kémkedő Antonio Boemo szerint Szulejmán a zsidókon kívül 8000 „jelentékeny” foglyot és számtalan gyereket vitt magával Konstantinápolyba.¹⁶⁷

VII.

Mindezeket szem előtt tartva térjünk vissza a fentebb, a 3. táblázatban szereplő veszteséglistákhoz, különösen Brodarics és Burgio utóbb mértékadóvá vált számaihoz. Csak emlékeztetőül: az előbbi 200 000, az utóbbi 150 000-ben adta meg a megöltek és elhurcoltak együttes számát. Magunk eddig mintegy 60 000 fő halálát tudtuk valószínűsíteni, tehát a kérdés az, hogy elérhette-e az elraboltak száma a 140 000-et (Brodarics) vagy a 90 000-et

161 Peçevi: *Tarih*, 102.; Fodor: Ibrahim Peçevi leírása a mohácsi csatáról, 255. Ugyanez: *Örök Mohács*, 473.

162 Schmitt-Kiprovka: *Ottoman Raiders*, 524.

163 Georgius de Hungaria: *Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról 1438–1458*. In: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Közread. Tardy Lajos. Ford. Kenéz Győző. Bp., 1977. 67. Vö. Schmitt-Kiprovka: *Ottoman Raiders*, 519. A tevékre erősített kosarakról (*mahfe*) lásd *Wathay Ferenc Énekeskönyve*. S. a. r., utószó, jegyz. Nagy Lajos, a szöveget Belia György gondozta. Bp., 1976. 63. (vers) és 44a (illusztráció): a rajzon a teve két oldalán függő kosarakban négy-négy rabnő ül. A szekereken való szállítás ábrázolása lásd uo. 35b (illusztráció): hat rabot visznek hármasszögű kocsin, nyakukon vas.

164 Schmitt-Kiprovka: *Ottoman Raiders*, 524.

165 Úgy tűnik, az 1526. évi zsákmány tetemes része Szarajevóba vándorolt, mert az ottani velencei követ azt jelentette 1528. március 31-én, hogy ott rengeteg magyar rabszolgát és Magyarországból elhurcolt ezüst-edényt s egyéb drágaságot kínálnak: Óváry Lipót: *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai*. I–III. Bp., 1890–1901. II. (A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai) 24. Idézi Bánkuti: *Az Alföld népének harca*, 15. 69. j.

166 Botlik Richárd: *VIII. Henrik király magyar szövetségesei*. Kaposvár, 2013. 71.

167 *Örök Mohács*, 202.

(Burgio). Ehhez jó volna tudni, hogy valójában az ország mekkora hányadát érte kisebb-nagyobb pusztítás. Az imént említett Girolamo Rorario úgy tudta, hogy a szultán katonái 12 vármegyét dúltak fel (és 100 000 embert öltek meg).¹⁶⁸ Listánk azt állítja, hogy 2000 falut és 100 „nagy” várost tettek a földdel egyenlővé. A 16. század eleji magyarországi települések számát 20 000 körülire, bennük a városokét (a mezővárosokkal együtt, de az erdélyiek és szlavóniaiak nélkül) legalább 800-ra teszi a kutatás.¹⁶⁹ Mivel a falvak zöme apró volt, a 2000-es szám (az összes település 10%-a) nem tűnik eleve lehetetlennek, mint ahogy a városok 12,5%-ának feldúlása sem (már csak azért sem, mert a még kisebb méretű balkáni és anatóliai településekhez szokott oszmánok szemében a népesebb, gazdagabb falvak is városoknak tűnhettek). Erdély nyilvánvalóan kimaradt a vérszől, mint ahogy a Felvidék nagyobbik része is. Talán a Tiszántúlt is érték támadások,¹⁷⁰ de csak helyenként és vélhetően kisebb károkat okozva. A Dunántúl biztosan sokat szenvedett, de a Duna–Tisza között és különösen Bács és Bodrog megyét az országos átlagnál jóval nagyobb pusztítás érte. Pánya István szavait idézve:

„Bács és Bodrog vármegyék magyarsága 1526-ban és az azt követő háborús években lényegében eltűnt, a szerencsésebbek elmenekültek, a lakosság jelentős részét azonban elpusztították vagy rabláncra fűzve a Török Birodalomba hurcolták. [...] A mohácsi csatát követő zavaros időszakban a délvidék településeinek legnagyobb része elnéptelenedett, s az 1540-es évekig a többségük lakatlan maradt. [...] A lakott településeken a délszláv és vlah többség mellett a magyarság csupán szórványosan fordult elő.”¹⁷¹

168 Botlik: *VIII. Henrik király magyar szövetségesei*, 71.

169 Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp., 1966. 79., 186.; Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Bp., 1965. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37) 14. Ebből valódi városfunkciót ellátó mezőváros 170 körül lehetett: Kubinyi András: *Városfejlődés a középkori Magyarországon*. In: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Szerk. Gyöngyössi Márton. Bp., 2006. 162–163. ([Http://mek.oszk.hu/04900/04949/04949.pdf](http://mek.oszk.hu/04900/04949/04949.pdf). Legutóbbi megtekintés: 2023. május 31.)

170 Legalábbis ezt állítja Pecsevi: *Tarih*, 100.; Fodor: Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról, 254–255. Ugyanez: *Örök Mohács*, 472.

171 Pánya István: Bodrog vármegye története. *Történeti Földrajzi Közlemények* 9 (2021) 1–2. sz. 36–37. A népességcseréhez lásd még Fóti Miklós – Pánya István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján. A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban*. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) főleg 32–35. A terület kiürülését és e körülmény népességszívó hatását egyes délszláv területek (kruseváci, izvorniki, boszniai szandzsák stb.) 1521 és 1526 után felgyorsuló elnéptelenedése, illetve a távozók Magyarország déli területeire való beköltözése is igazolja. Lásd Dragana Amedoski: *Demografske promene u nahiji Bovan kao primer depopulacije Rumelije u 16. veku*. *Istorisjki Časopis* 59 (2010) 225–241. A szerbek és bosnyákok a török támadások miatt már a 15. században nagy számban menekültek Magyarországra (tömegüket a királyi telepítések is növelték): Szakály Ferenc: *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben*. (Vázlat). In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1991. 11–21.; Sima Ćirković: *Seobe srpskog naroda u kraljevinu Ugarsku u XIV i XV veku*. In: *Seobe srpskog naroda od XIV do XX veka. Zbornik radova posvećen tristagodišnjici velike seobe Srba*. Beograd, 1990. 37–46.; Emir O. Filipović: *The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the Fifteenth Century*. In: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*. Ed. Srđan Rudić – Selim Aslantaş. Belgrade, 2017. (The Institute of History Belgrade. Collection of Works 35) 90., 92. A horvátok északra húzódására lásd Ivan Jurković: *Demográfiai válság az oszmánellenes háborúk idején. Magyar és horvát főurak és a horvát kitelepülők/Demografska kriza u razdoblju protuosmanskih ratova*. Ugarski i hrvatski velikaši i

Bács megye 15. század végi lakosságát Kubinyi András 53–61 000 főre, Bodrog megyéét 27–31 000 főre tette.¹⁷² Feltételezve, hogy a Mohácsig tartó beütések károkozásait a népesség még nagyjából kiheverte (akár betelepülésekkel/telepítésekkel is), 1526-ban legalább ennyi (80–92 000) embernek kellett itt laknia s aztán eltűnnie (meghalnia, fogságba esnie vagy elmenekülnie) a csapások következtében. Pusztán e déli területek pusztulása alapján is egyre hihetőbbnek tűnnek a veszteség nagyságrendjét 100–200 000 fő közé tevő korabeli becslések.

De mielőtt letennénk a voksunkat valamelyik szám mellett, nézzünk körül egy kicsit más tájakon és időkben is. Ez a szemle azt mutatja, hogy az eredeti lakosság ekkora vagy még nagyobb mértékű pusztulása nem példa nélküli az oszmán hódítások történetében. A legelső célpontok között szereplő Kelet-Thrákiát a 15. század második felére már tisztán muszlim népesség lakta, az eredeti addigra teljesen eltűnt.¹⁷³ Amikor II. Mehmed az 1460-as évek közepén két hadjáratban felszámolta Szkander bég ellenállását, a felkelés területén, Közép-Albániában élő lakosság 66–75%-át megölték vagy elhurcolták.¹⁷⁴ A 15. században ütközőzónává váló Bosznia és Horvátország lakosságát szintén megtizedelték a szakadatlanul ismétlődő oszmán beütések és pusztítások. Nem lehet véletlen, hogy 1468–1469-ben, a boszniai szandzsák első összeírásakor a települések egynegyedét elhagyottként vették számba.¹⁷⁵ Van olyan vélemény, hogy Horvátország az 1463–1593 közötti időszakban lakosságának mintegy kétharmadát veszítette el.¹⁷⁶ Becslések szerint Stájerország az 1469 és 1480 közötti 11 év alatt a lakosságának egyharmadát veszítette el a török beütések, járványok és sáskajárás következtében.¹⁷⁷ Ha már a magyar Délvidékről szó esett, érdemes megemlíteni: Mátyás király 1462 januárjában azt állította a velencei követnek, hogy az elmúlt három évben (Szerbia oszmán megszállása óta) a törökök 200 000-nél több embert hurcoltak el az országból.¹⁷⁸

Ezek a számok (különösen a Mátyás által közöltek) joggal tűnhetnek túlzóknak vagy szándékosan eltúlozottaknak, de annyit kétségtelenül mutatnak, hogy a megöltek, elhurcoltak és a törököktől való félelmükben (*Türkenfurcht*) elmenekülők miatt egy-egy terü-

hrvatski raseljenici. In: *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra/Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Főszerk. Fodor Pál – Sokcsevits Dénes. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 242–249., 294–301.; Neven Isailović: Croatian Noble Refugees in Late 15th and 16th Century Banat and Transylvania – Preliminary Findings. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 59 (2021) 125–155.

172 Kubinyi: A magyar királyság népessége, 109.

173 Grigor Boykov: The Human Cost of Warfare: Population Loss during the Ottoman Conquest and the Demographic History of Bulgaria in the Late Middle Ages and Early Modern Era. In: *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates*. Ed. Oliver Jens Schmitt. Vienna, 2016. 129.

174 Oliver Jens Schmitt: *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg, 2009. 102., 269–271.; Uő: Skanderbeg et les sultans: Anatomie d'une rébellion contre l'Empire ottoman. *Turcica* 43 (2011) 59.

175 Filipović: The Ottoman Conquest, 93.

176 Jurković: Demográfiai válság/Demografska kriza, 249., 301. Vő. Filipović: The Ottoman Conquest, 82–83.

177 Schmitt–Kiprovská: Ottoman Raiders, 554.

178 Filipović: The Ottoman Conquest, 91–92. és 42. j. Az információ forrása: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás korából 1458–1490*. I–IV. Szerk. Nagy Iván – B. Nyáry Albert. Bp., 1875–1878. I. 112. A Délvidék pusztulásához lásd még Engel Pál alapvető cikkét (A török dúlások hatása a népességre. Valkó megye példája. *Századok* 134 [2000] 267–321.).

leten akár rövid időn belül is drámai népességcsökkenés következhetett be. Az igazi kérdés tehát az, amit már fentebb is feltettünk: okozhat-e egyetlen hadjárat 200 000-es vagy annál nagyobb veszteséget?

Nos, rengeteg buktatóval nehezített „nyomozásunk” és számításaink arra vezettek bennünket, hogy az újonnan előkerült oszmán és a régről ismert keresztény veszteséglisták elsősre igencsak szertelennek tűnő számaiban egy rendkívüli hadjárat rendkívüli veszteségeinek tükröződését lássuk. Keresztény adatközlőink sokszor nyilvánvalóan nem voltak, nem lehettek tisztában az egymást gyors ütemben követő vérfürdők pontos halottszámaival, csak azt érzékelték, hogy azok páratlanok, s a számokkal ezt a rendkívüli nagyságrendet akarták kifejezni (mint a csata egyik cseh résztvevője, aki a Székesfehérvár mellett leöltek számát 100 000-re tette).¹⁷⁹ Ugyanez érvényes az oszmán lista készítőjére (másolójára) is, aki persze láthatta a táborukba visszatérő rablócsapatokat és a megkötözve hozott foglyokat, de az oszmán sereg teljesítményének, a bosszú fokának érzékeltetésére valószínűleg őt is bűvkörébe vonta a „számok retorikája”.

Mindent összevetve úgy látjuk, hogy az oszmán lista a magyarság veszteségeit eltúlozza. A megöltek számát kevésbé: az általa 80 000-re tett halottból a kevés rendelkezésre álló adatból is valószínűsíteni tudunk legalább 60 000-et. A 200 000 fogolyra vonatkozó állítása viszont nem fogadható el. Sem a „meglátogatott” területek nagyságát figyelembe véve, sem „technikai” okokból (ennyi ember szállítása, élelmezése, őrzése stb.) nem tudjuk elképzelni, hogy az oszmán sereg, mint Pecsevi állította, képes lett volna egy létszámának kétszeresére rúgó tömeget összefogdosni és elhajtani. Azt azonban, amit Dzsélzáde állít, hogy a foglyok annyian vagy akár kicsit többen voltak, mint az oszmán sereg (azaz legalább 70–80 000 fő), a fentiekben előadott érvek és párhuzamok alapján el tudjuk fogadni. Így a magunk részéről a Burgio által Rómába küldött jelentés összesítését tartjuk a valósághoz legközelebb állónak, amely szerint „részint elfogtak, részint lemészároltak Magyarország-szerte különböző helyeken legalább 150 000 embert”.¹⁸⁰ Hogy ezen pontosan milyen arányban osztoztak a megöltek és az elhurcoltak, azt nehéz megmondani, de valószínűleg több volt a fogoly. Mindez összességében annyit jelent, hogy az ország a mohácsi vészben elveszítette népességének legalább 4,5–5%-át. Ez óriási szám, még ha az oszmán listából következő 8,4–9,3%-tól jócskán elmarad is. Összehasonlításképpen: ennyi ember halálához az általában példátlanul brutálisnak tartott itáliai háborúkban 16 év kellett – legalábbis azon itáliai szerző szerint, aki az 1510-es években úgy számolta, hogy az 1496 és 1512 közötti harcokban kerekítve 146 000 ember vesztette életét.¹⁸¹

179 Egy cseh úr leve a Santa Clara kolostor főnöknőjéhez, 1526. november: *Örök Mohács*, 215.

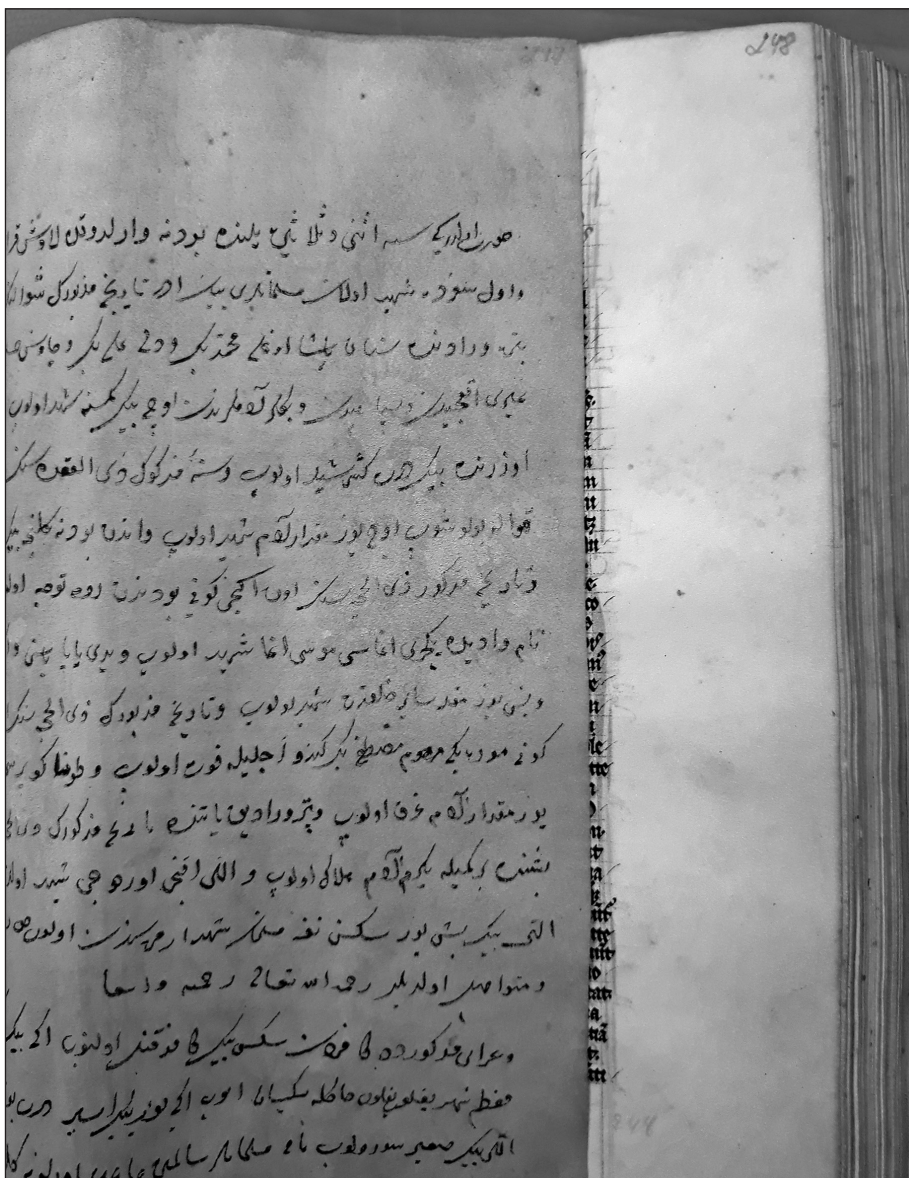
180 „*Partim capti, partim interfecti per Hungariam in diversis locis usque ad 150 millia...*”. Kalous: *Elfeledett források*, 612.

181 Gagné: *Counting the Dead*, 818.

Összefoglalás

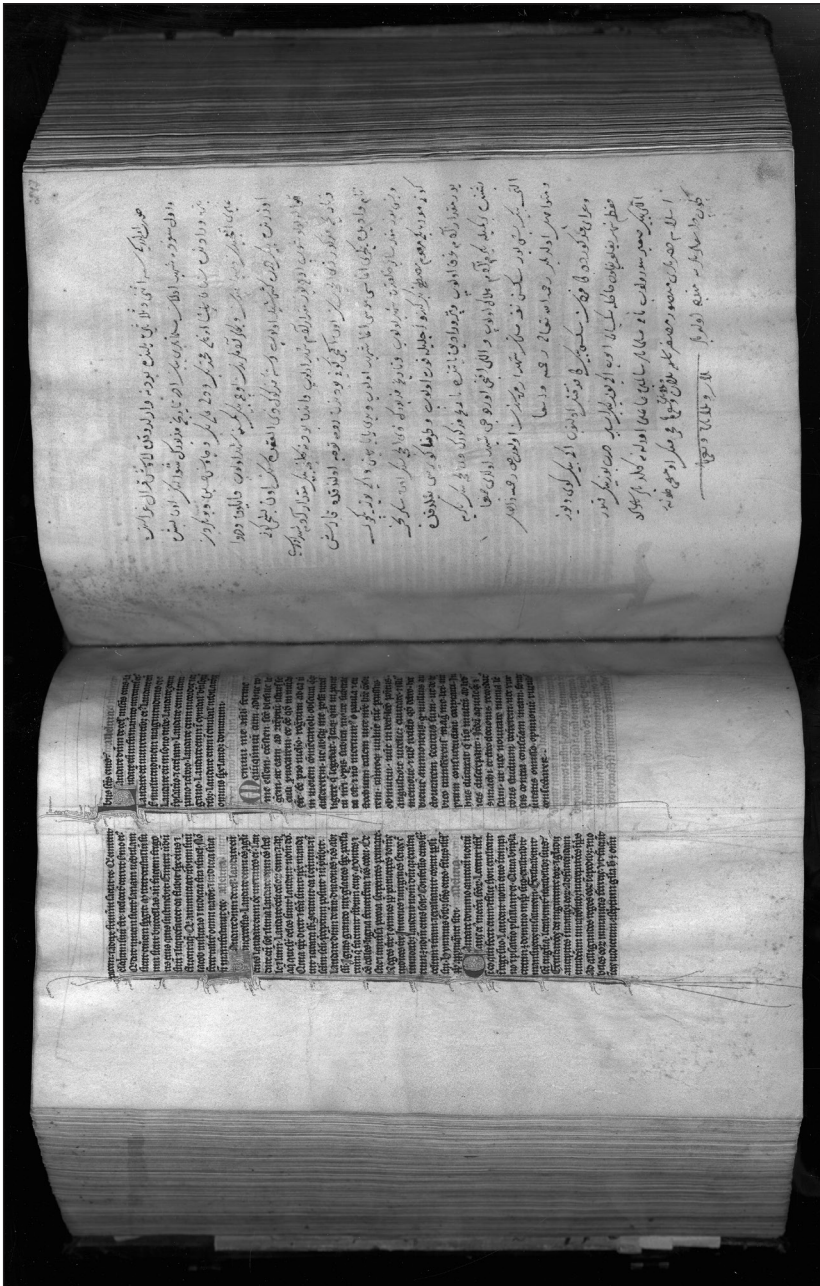
Az elemzésünk tárgyát képező oszmán listáról összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy az oszmán embervesztéseket viszonylag reálisan vette számba (6580, kerekítve 7000 fő), amiből az következik, hogy az oszmán hadsereg a hadjárat végén minimum 8,75–10%-kal volt kisebb, mint az induláskor – de az is lehet, hogy 15%-kal. A magyarság vérvesztését azonban – engedve az oszmán mentalitásnak és a „számretorika” hagyományainak – jócskán felkerekítette (280 000 fő), ennek kicsit több mint a fele (150 000) állhat közelebb a valóságoshoz. A zsákmányolt állatok mennyiségét (400 000 juh, 50 000 marha) minden valószínűség szerint nem becsülte túl, a feldúlt és felégetett településeknek ha nem is a számát, de a nagyságrendjét (2000 falu, 100 város) szintén elfogadható módon adta meg. Mindezek alapján nem kétséges, hogy a budaszentlőrinci kolostor egykori Bibliájában fennmaradt egyoldalas szöveg az 1526. évi hadjárat, az oszmán hadtörténet és a magyar történelem páratlanul fontos forrása, amelynek segítségével – a szükséges korrekciók elvégzése után – az eddigieknél sokkal teljesebb és megbízhatóbb képet alkothatunk az ellenfelek veszteségeiről. Ezzel újabb mozaikkocka kerül arra a tablóra, amely lehangozóan sötét színekkel mutatja be a mohácsi csata anyagi, politikai és mentális következményeit.¹⁸²

182 Az anyagiakra lásd például Mikó már idézett cikkét: A késő középkori székesegyházak. A Magyarországra nézve súlyos, hosszú távú politikai következmények összefoglalását lásd Pálffy Géza: Mohács – fordulópont Magyarország és Közép-Európa történetében. In: „Nekünk mégis Mohács kell...”, 19–34. A mentális következményekre lásd Fodor Pál: Hollók évadja. Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről. In: „Nekünk mégis Mohács kell...”, 12–15.

A veszteséglista elszíneződött lapja (247r-v)

(Az UNESCO Világörökség részét képező, antwerpeni Plantin-Moretus Múzeum szíves engedélyével)

A veszteséglista elhelyezkedése a kötetben (246v – 247r)
 (Az UNESCO Világörökség részét képező, antwerpemi Plantin–Moretus Múzeum szíves engedélyével)

CONTENTS

István Tringli <i>The Történelmi Szemle is Sixty-Five Years Old</i>	169
STUDIES	
Boglárka Weisz <i>The Golden Bull of Buda and the Medieval Privileges of the City</i>	171
Pál Fodor – András Mércz <i>What is Lost at Mohács? An Ottoman-Turkish Casualty List of the 1526 Campaign</i>	193
Ágnes Szalai <i>Border Conflict between Transylvania and the Vilayet of Várad in 1671-1672</i>	237
Szilvia Czinege <i>The Imprint of Széchenyi's First Works on his Correspondence</i>	257
Balázs Ablonczy <i>"Budapest cannot provide the accomodation they deserve". Refugee officials in the county of Pest-Pilis-Solt-Kiskun after World War I</i>	275
Lóránt Bódi <i>Order in the Words: Anti-Semitism and the Jewish Genocide in the Lexicons (1889-1948)</i>	291
Csaba Zahorán <i>Feasts of Nations and National States, Gestures and Counter-Gestures. The Centenary of the End of World War I and the Signing of the Treaty of Trianon in the Memory Politics of Slovakia, Romania and Hungary, 2018-2020</i>	317
REVIEW	
Antal Molnár <i>The Hungarian Greek Catholic History(writing) from the Road of Calvary to the Success Story. Lessons from an Exhibition Catalogue</i>	327

E számunk szerzői

Ablonczy Balázs, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 kutatócsoport-vezető ● Bódi Lóránt, társadalom-történész ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Fodor Pál, az MTA doktora, kutatóprofesszor, címzetes főigazgató, BTK TTI, Kora újkori osztály, Turkológiai kutatócsoport ● Mércz András, kutató, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete ● Molnár Antal, igazgató, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály ● Weisz Boglárka, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Középkori osztály, "Lendület" Középkori gazdaságtörténet kutatócsoport-vezető ● Zahorán Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport, kutató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közép-Európa Kutatóintézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbcsítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknck: 1000 Ft

